

चांदोबा

एप्रिल १९८३

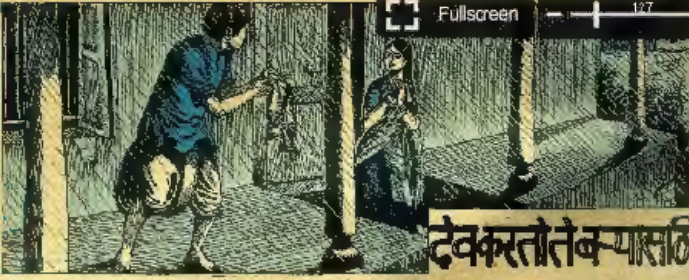
हमिची

परंपरा ओळखा

हमची भात शेंक

वडेला पत्रिका आणि
रवली कृष्ण गोसावी
पृष्ठ ३ पहा

R
2

देवकस्तोतेक्यासली

सूर्यास्त झाला, अंधारून येऊ लागले, व विजेच्या कडकडाटात, पावसाचे टपोरे वेंबं पडू लागले. सुन्दरला जवळचे खेडे विसत होते पण पावसाचा मारा जाडत होता. नोकरीच्या सोप्यात सुन्दरची पायपीट चालू होती. पावसापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी सुन्दरची नजर जाडोसा शोधू लागली. खोल्या अंतरावर खाला एक मोबगळीत जालेली घर दिसले. सुन्दरने पळतच त्या घरासमोरील ओसरी गांठली. मुसळधार पाऊस कोसळत होता. कांळीख वाहत होता, विजा बमकत होत्या. पाऊस यांथण्याचे विस्तृत दिसत नव्हते.

जातां काय करावे? असा विचार करीत सुन्दरने दरवाज्याकडे पाहिले. दाराला एक अतिशय गंजलेले कुलूप लावले होते.

तेवढ्यांत पावसापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी त्या घराच्या ओसरीच्या एका

वाजूस उभ्या जसलेल्या अठरा-बोस वर असाव्या मुलीस विजेच्या प्रकाशांत सुंदर दिसतच ती दचकली. तिला खीर देत सुंदर म्हणाला—“मिऊं नका, मी कुणी चोर-मामटा नव्हे. आधी भिजलेले डोके पुसून घ्या.” म्हणत सुंदरने तिला आपले उपरचे दिले. एवढ्या पावसांत, अंधारात, एकटीने निघण्याचे कारण काय? आणि कुठे जातांहात?” सुन्दरने शिळा विचारले.

उपरण्याने केसांवरील पाणी टिपून घेत ती किंचित अडखळली, तिने विचार करीत क्षणभर सुंदरच्या नेहऱ्याकडे पाहिल्या सारखे केले व म्हणाली—“या राजारण्या गांवी राहणाऱ्या आमच्या एका नातलग्याची प्रकृती अस्वस्थ होती म्हणून भेटून येते आहे. बैलगाडी केली होती पण एव निघते वेळी पावसाच्या भीतीने गाडीवानाने गाडी

बोडण्याचे ताकारले, म्हणून पायीच निघाले, गांध इथून अर्ध्या कोसावरच आहे, पण या पावसामुळे अडकून पडावे लागले आहे.”

इतक्यांत त्या पडक्या घराच्या खिडकीतून एक मुदड फडफडत बोहेर पडले व तिच्या डोक्यावरून पल्लेकडे गेले, भीतीने तिने किकाळी फोडली.

मुन्दर हसत म्हणाला—“भर पावसांत एकटी येण्याचे साहस केलेत म्हणून फार वेगंधाम असाल असे माटले होते.”

किंचित ओशाळून ती म्हणाली—“मला चोरांचे, अंधाराचे, सर्पांचे भय वाटत नाही पण भुता-खेतांची अतिशय भीती वाटते ज्या पडक्या घरांतून भुत राहतात, म्हणतात ना?” बोलतांना तिने आपले नांव शिळा असल्याचे सांगितले.

थोडावेळ विचार करून सुन्दर म्हणाला—“शिळा! मला तरी वाटते की आपल्या अक्ती-भक्ती असणाऱ्या माणसांत भुताला लावणारे लोक असतात. आतां हेच बघ, माझे वडील वारल्यानंतर—“आम्ही तुमचे हितसंबंधी आहोत—“असे म्हणत कितीतरी लोकांनी मला ताना प्रकारे वनवून आमचा असलेला थोडा जमीन-जुमला लुवाडला मी पोट भरण्यासाठी नोकरी सोपत गांवो-गांव भटकत आहे. म्हणून म्हणतो की भुतापेक्षा माणसेच भयंकर असतात.”

“जाऊन, राजी भुता-खेतांचा विषयच नको बाई!” शिळा म्हणाली.

पाऊस यांथण्याचे लक्षण दिसत नाहीये वघून “जातां आपल्याला आजची रात्र या घरांत काढण्यावाचून गत्यंतर नाही.” असे म्हणत सुंदरने रथा रावून गेलेल्या कुलुपास हिसका दिला कुलूप निखळून हाती आले व त्याच क्षणां त्या घरांतून—“कोण आहे ते? मी भूत आहे, खबरदार! आंत पाऊल टाकू नका!” असा प्रसूर आवाज आला.

शिळा भीतीने थर-थर कांपू लागली. तिने सुंदरचा हात घट्ट पकडला व म्हणून आवाजात ती कुजबुजली—“पाऊस अंधार, चला आपण इथून पळून जाऊ या!”

तिच्या बोलण्याकडे लक्ष न देता सुंदरने त्या सोडकळीस आलेल्या दारावर एक लाथ हाणली, ते मोडून पडले.

सुंदर अंधारंति बघत म्हणाला—“आम्ही माणसे आहोत, भुतांना भीक न घालणारी माणसे!” व असे म्हणत ती अंति शिरला.

सोळीच्या मध्यमार्गी एक म्हातारे भूत बसले होते. सुंदर आणि शिल्पाकडे बघत ते म्हणाले—“केवढा हा धोवण्या! केवढी तुमची हिम्मत! तुम्हांला जन्मा-जन्मा चिरून काढोन!”

“ते नंतर बघतां येईल, पण आधी हे सांग की या मोडक्या-तोडक्या घराची तू रखवाली करतो आहेस का?” सुंदरने

दर उडविण्याच्या आवाजांत त्यास विचारले. हे ऐकतांच एडका सूर काढीत ते म्हातारे भूत म्हणाले—“छे! या पदक्या घरा-बद्दल मला अतिशय घृणा आहे! माझी बायको व मुले मला पैश्यांसाठी तानाप्रकारे वास देत होती, पण तुंच सांग, पैसा कमावण्याचा तो काय उबळण्यासाठी? मी त्याची डाळशिकू देत नसे. बातां मी इथे या पदक्या खोपटासाठी रहात नसून दये लपवून ठेवलेल्या द्रव्यासाठी रहात आहे.”

सुंदर हेटाळणीच्या सुरांत त्या म्हाताऱ्या भुताला म्हणाला—“बायका फीरे आणि तू मुद्दा त्या कमावलेल्या पैश्यांचा अनुभव न घेतां मेल्यांत आणि आली कुठ्यासारखा त्या घनाची रखवाली करतो आहेस!”

सुंदरने हे धोरण ऐकून ते म्हातारे भूत विचारलं पडलं. बघतूच ये. त्या सोळीत रखवाली करीत बसण्याचा त्यास वेताग आला होता. सोलीत एके जागी खणून, एक पेटी बाहेर काढून त्याचे शांण उघडून ते सुंदरला म्हणाले—“तू हा सगळा पैसा घेऊन टाक. माझ्या मागच्या हा रखवालीचा ताग कुकेल.”

सुंदरने त्या पेटीतील कांही नाणी हातांत घेऊन निरखून बघत म्हणले—“तुला गरुड बराच काळ लोटला. ही तांब्याची कांद्याची नाणीं आतां चालत नाहीत.”

“काय! चालत नाहीत?” असे म्हणत ते भूत जोराने ओरडले व दुसऱ्याच क्षणी त्यास घुमटाचा आकार आला व पेटीतील पैश्यांवरून एक बिरडी घेत ते जोराने किचळत घराबाहेर उडाले.

सुंदरने ती पेटी सुताने लणलेल्या खड्ड्यांत बकलली व बरून माती ओटून हात सटकत शिल्पाकडे पाहिले.

ती आश्चर्याने म्हणाली—“छरंच तुम्ही किती धैर्यवान आहांत हो!”

“माझे धैर्य जसू दे, पण आतां ही रात या खोपटांत घालविण्या वाचून मागे नाही.” सुंदर म्हणाला.

दोघांनी निवून सोली धोडी-साक-सूफ केली व ते झोपी गेले. सकाळी उठून सुंदरने पाहिले. शिल्पा बाहेर ओसरती उभी राहून रात्रीच्या वादळांत तुटून पडलेली झाडे वघत उभी होती. बाहेर येत सुंदर म्हणाला—“फारच मोठे वादळ होते रात्रीचे. आषल्याला भुताचे हे खोपटे मिळाले हे सुदैवच.”

“तुम्हाला जेजून एक सुदैवाची गोष्ट सांगते ती ही की बावांना संपून तुम्हाला कुठेतरी भोकरी मिळवून येईन त्यासाठी मी त्यांना एक कल्पनिक त्रटना सांगेन की रात्री कांही चोरांनी माझे रागिने छुटण्याचा प्रयत्न केला पण तुम्ही त्यातून

मला वाचविले आहे.” शिल्पा म्हणाली. सुंदर मान डोलवून गप्प राहिला. उजाडल्यावर चालत शिल्पाच्या गांवी पांचेपयंत उर्लू बरीच वर आली होती. शिल्पाचा प्रशस्त वाडा, फळझाडे, फुलझाडे बघून सुंदरने ओठखले की हे लोक खूप श्रीमंत आहेत.

इतक्यांत शिल्पाचे वडील तिथे आले. शिल्पाला संक्षेप ते आनंदाने म्हणाले—“मुखरूप आलोस ना बेटो! काळ रात्री तू आली नाहीस म्हणून काळजीने मला खत्रभर झोप आली नाही.”

शिल्पाने वडिलांना सुंदरची ओळख करून देत, स्वतःच्या कल्पनेने चोरीची

पोस्ट सांगून; "बाबा! यांनी केलेल्या मस्तीची परत-फेड म्हणून यांना एसादी नोकरी लावून द्याना!" असे म्हणाली.

"नोकरी? हातिच्या! अग नोकरी लावून लावून घेऊन हे म्हण फिटेल का?" असे म्हणत त्यांनी सुंदरला दोन्ही हातांनी बघवले.

सुंदर त्यांना म्हणाला, "जमा असावी, आपल्या मुलीने जे सांगितले ते खरे नाही, मी जीवपातुन त्यांचे रक्षण केलेले नाही मी बेकार असलो म्हणून काय झाले? छोटे बोलून नोकरी मिळवणं मला पटत नाही.

त्यांनी आपल्या मुलीकडे शोधून पाहिले; तिने हुसत घडलेला सर्व कृतान्त सांगितला व हळूच वडिलांना म्हणाली; "तुम्ही सध्या मात्यासाठी स्थळ पाहताय ना बाबा! हे मला आवडले, तरी, माणसाचे अंतरंग कसे आहे हे बाणून घेण्यासाठी मी छोटी कहाणी रचून सांगण्याचे हे माटक केले. छोटे बोलून मिळणारी नोकरी

माकारण्यात त्यांची सरप्रियता दिसून येते."

शिल्पाच्या वडिलांनी एकवार सुंदरकडे बघितले व ते आपल्या दलीला बोलविण्यासाठी आत गेले.

सुंदर शिल्पाला म्हणाला, "मी तुमच्या वेमबाव साजेशा साही तरी निर्णय घेण्याआधी पुन्हा विचार कर!"

शिल्पा कृत्रिम कोपाने म्हणाली, "आतां तोला-बोलाच्या गोष्टी, कृपा करून बोलू नका, मला तुमचे पैस, नीतिमत्ता आणि खरेपणा हे शून आवडले आहेत हो! मी जर तुम्हाला पसंत नसेल तर माझे सांगा,"

"जे होते ते बऱ्याचसाठी! मला जमीन-जुमला नसून, नोकरी साठी फिरावे लागले हे बरेच झाले. माहीतर तुझ्यासारखी पत्नी मला कायली असती का?" सुंदर म्हणाला.

शिल्पाच्या आई-वडिलांनी या दोघांचे हे बोलणं ऐकले-त्यांना अतिशय आनंद झाला.

[१६]

समुद्र किनाऱ्या कडून गोंगाट ऐकू आला तो कसला हे पहायला निघालेल्या शिवदत्ताना व त्याच्या अनुयायांशि समुद्रात वाघेगिरी करणारा समुद्रकेतू दिसला. त्याच्या अंगाबातून निघतून एका होडक्यातून किनाऱ्याकडे येत असलेल्या दोघी स्त्रिया किनाऱ्यावर उतरून जंगलात पळाल्या त्यांचा पाटलाग करणाऱ्या समुद्रकेतूला शिवदत्ताने अवचित. पुढे—]

शिवदत्त आपल्या अनुयायांसह झाडीत

पळून जातात न जातात तेवढ्यात नंतर त्या स्त्रिया पळून गेल्या होत्या त्या किनाऱ्यावर दोन पडाव आले व त्यांतून काही चांचे किनाऱ्यावर उतरले. समुद्रकेतू बराच इयला होता. तो आपली तलवार किनाऱ्यावरच्या वाळूत खुपसून ठेवीत ओरडला—

"अरे, पहा रे, ते सगळे झाडीत शिरून लपले आहेत. तुम्ही सर्व इतका वेळ काय करीत होता रे?" या शब्दात त्याने

आपल्या अनुयायांवर आपला राग काढला.

नंतर त्या स्त्रिया पळून गेल्या होत्या त्या बाजूला बोट दाखवून म्हणाला—

"कमत कीस जणव येथे रहा आणि बाकीचे सगळे त्या दोघी पिशाचिणींना धरून घेऊन या!"

लगेच चांचे जंगलात झाल त्या स्त्रियांच्या शोधास शिरले. समुद्रकेतूची ती आज्ञा

आज्ञाआडून शिवदत्ताने ऐकली. आशीर्वा

आडून तो जे काही चालले होते ते सर्व पहात व ऐकत होता.

“शिवदत्त, आतां आपण काय करायचे रे? आपण गुपगुप पद्दात राहलो तर त्या दोघी स्त्रिया या समुद्री पोरांच्या हाती सांपडणार!” संदर्देव म्हणाला.

शिवदत्त निरुपम जाल्यासारखा मान हलवून म्हणाला—“प्रस्तुत परिस्थिति आपण करण्यासारखे काहीच नाही. आपण फक्त आठ जण आहोत आणि ते पन्नास एक तरी असतील. त्यांना समोरासमोर आव्हान केले तर ते आपली सर्वांची कत्तल करतील. आपल्याला माहेर टाकतील. आतांपर्यंत त्या दोघी स्त्रो

आत कोठे तरी सुरक्षित जागी पोचल्याही असतील.

मर्णा एक तास गेला असेल सर्व जंयलाचा भाग नोरांच्या बारीक्या व गोंगाटांमुळे दुमदुमत होता. बोडया वेळाने ते समुद्रकेतू होता, तिकडे आले व म्हणाले—“ती म्हातारी नाही, मालक! त्या म्हातारीला नाही पण झिळा मान पकडून घेऊन जालो!” त्यांच्या बरोबर एक अस्वतः तयार स्त्री होती. तिला आपून त्यांनी तिला आपल्या नामकासमोर उभे केले.

“हा: हा: हा: हा:!” असा मोठ्याने हसत समुद्रकेतू म्हणाला—“आपल्याला वेळे मिळवून देणारी ती हीच तर आहे, सी म्हातारी फुफटाची खात आली तो आपल्याला भुरगं देत होता. तर चढा पडानांत!” नंतर मागे वळून पहात म्हणाला—“बरं तर, तुम्हाला हे कोणी नवे लोक दिसले त्यांचा चेहरामोहोरा लक्षात राहील ना तुमच्या? हा प्रदेशही तुम्ही विसरू नका. संघी मिळेल तेव्हा त्या सगळ्यांची शिकार साधली पाहिजे!”

समुद्रकेतूचे तिन्ही पडावसमुद्रात निघाले. शिवदत्त त्या वडाबाकडे काही वेळ पहात राहिल्यावर म्हणाला—“तुम्ही आपण यांच्या विषयी विचार करण्यासारखे काही नाही. जळा, आपणपि उरकून वेळ या!” त्याच

वेळी त्यांना बोडया अवरावर एक स्त्री रडत असल्याचा वावाज ऐकू आला.

शिवदत्त चकित होऊन संदर्देवाकडे एकदा पाहून तो वावाज जाला त्या दिशेन चालू लागला. त्याने सर्व अनुयायी त्याच्या पाठीपाठ निघाले.

शिवदत्त आपल्या अनुयायांबरोबर ती स्त्री होती तेव्हापर्यंत बोडयाच वेळात पोचला, ती कोणी अगदी नवीन बाई नव्हती. समुद्रकेतूच्या पडावातून उतरून काठावर पळून आलेल्या दोघां स्त्रियां पैकी वृद्ध स्त्री होती. शिवदत्त तिच्या जवळ गेला आणि त्याने तिला विचारले—“बाई, कोण तुम्ही? तुमचे नाव काय? तुम्ही कोठल्या राहणाऱ्या?”

ती स्त्री शिवदत्ताने विचारले ते ऐकून दचकून शिवदत्ताकडे वास्तव्यचकित मुद्रेने पाहू लागली. तिच्या चेहऱ्यावर कीर्तीच होती शिवदत्त ते ओळखून म्हणाला—“बाई, तुम्हाला आमच्या पासून काहीच नवल होणार नाही. तुम्ही आणि मला उरकून स्त्री बरोबर समुद्रगुप्ताच्या ताबेतून उतरून पळून येत असतां आम्ही तुम्हाला पाहिले होते. माझे अनुयायी फक्त आठच जण आहेत. या बोडयाचा अनुयायांच्या मदतीने पन्नाससाठ जणांना तोंड देणे धोक्याचे झोईल म्हणत आम्ही गप्प राहिलो!”

“बाई, आई ग! स्वयंप्रभेला ते क्रूर पुन्हां वरून घेऊन गेले!” असे म्हणत ती स्त्री मोठमोठ्याने रडू लागली.

शिवदत्त तिचे दुःख कमी करण्याच्या हेतूने, तिला वाटेत ही मदत द्यायला तो तयार असल्याचे सांगून त्याने तिला निश्वास व शीर याचा वा हेतूने स्वतःची आत्मकथा सांगितली.

सर्व काही ऐकल्यावर ती आपले रडणे आवरून म्हणाली—“बाहो, माझं नाच देवमाळा. आम्ही जवनढीपाचे निवासी. दहाबारा वर्षांपूर्वी मला या समुद्रकेतूने कैद केले. तेव्हापासून त्याच्या जवळ त्याच्या दासी सारखी मी रहात आले आहे. आतां

ज्या मुलीला कैद करून तो घेऊन गेला तिचे नाव स्वयंप्रभा ही समन द्वीपाजवळ अरुविहार करीत असता तीनचार दिवसां-पूर्वीच समुद्रकेतू हिला पळवून घेऊन आला."

"म्हणजे तुम्ही गेली घारापर्व त्या समुद्रकेतूची एक दासी म्हणून त्याच्या कैदेत आहोत तर! तर मग तुम्हाला त्या दुष्ट माणसाविषयी सव काही चांगले माहीत असले पाहिजे, असे मला वाटते!" शिवदत्ताने विचारले.

उत्तरादाखल देवमाया मानेने हुंकार देत म्हणाली—"अहो, त्या दुष्ट व्यक्ती विषयी मला सव काही माहीत आहे! या बेटाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर 'मकर

मंडल' नावाचा एक डोंगराळ प्रदेश आहे. त्या माजुला जापला एकच एक रस्ता आहे. तो सान्या जमिनीचा उंचसखळ प्रदेश आहे. त्या सान्या प्रदेशात एका उंच पठारावर तो दुष्ट राहातो."

"हर मग स्वयंप्रभेला तो मूर तिकडेच घेऊन गेला असणार! त्या मकरमंडलात राहणारे लोक सम्यक् आहेत वा की रानटी जातीचे आहेत?" शिवदत्ताने विचारले.

त्या मकरमंडलात राहणारे लोक जगदी रानटीच आहेत, असे नाही. ते खेडे गावा-तून राहतात. शिकार हाच त्यांचा मुख्य धंदा आहे. त्यांचे कारण मकरमंडल प्रदेशातल्या डोंगराळ प्रदेशातील एका दरीत

राहणारी एक मगर आहे!" देवमाया म्हणाली.

"एका मगरीमुळे...मगरी किती मोठी व अपंकर असली तरी तिच्यामुळे मकर-मंडलात राहणारे सर्व निवासी इतके घाबरून जावेत, म्हणजे आश्चर्यच आहे." शिवदत्त म्हणाला.

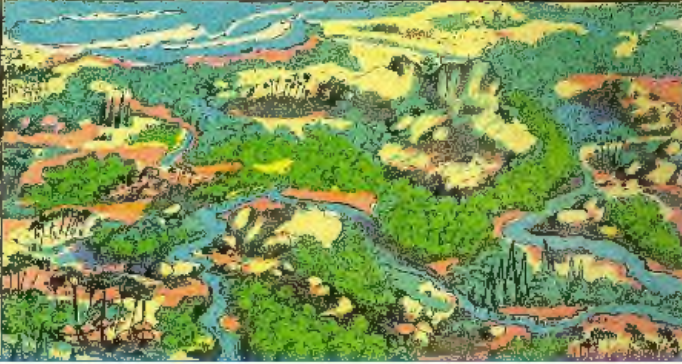
"हाहा! ती मगर म्हणजे सामान्य मगर नाही!" देवमाया म्हणाली. विकृत रूप असलेल्या वज्रमुष्टीकडे अभयभीत नजरेने पहात ती पुढे म्हणाली—"त्या मगरीला पेशाचिक शक्ती प्राप्त आहेत, असे सांगतात. म्हणून ते लोक तिला 'मकरदेवता' म्हणतात. तिला आहार म्हणून दररोज चारमाणसे तिच्या समोर

टाकतात. हे काम मकरमंडलाचा राजा हरिश्चिंत हा स्वतः करतो. त्यासाठी लागणारी माणसं समुद्रकेतू आणून हारिश्चिंत राजाला निकत असतो."

"अस्स! तर मग हे खरं गुपित आहे तर!" असे म्हणत शिवदत्ताने मंदरदेवा-कडे पाहिले.

"मी त्या मगरीला ठार करू शकून तुम्हीं मला परवानगी द्याल, तर मी त्या मकरमंडलाला जाईन!" वज्रमुष्टी म्हणाला. त्या वेळी तो शिवदत्ताचे काप मत आहे कळावे म्हणून त्याच्याकडे पाहू लागला.

वज्रमुष्टी ते म्हणाला तेव्हा देवमायेच्या चेहऱ्यावर आनंदाची लहर आलेली दिसली

Fullscreen

187

X

◀

⋮

▶

18 172

मकरमंडलाचा जामनी बाट रात्रभिकीस तर आरण सर्वच तिकडे जायला हरकत नाही.”

“वाटेत समुद्रकेतू राहातो ती प्रवेश आहे. त्याची नजर चुकवून हे त्याला चकवून आपण पलीकडे जाणे सहजी साध्य होणारी गोष्ट नाही!” देवमाया घरघर कापत म्हणाली.

“ते सत्य होईल की नाही, हे आम्ही पाहून बघो! स्वयंभवाभुड्या यावेळी त्याच्या बंदीखान्यात असणार!” मंदरदेव जोडघा रागावेज म्हणाला.

“होय, दिला सुद्धा त्या मकरदेवतेच्या आहार करून देण्यासाठी तिला विकण्याच्या विचारात तो क्रूर समुद्रकेतू दिसतो आहे. ते मला वांगले माहीत आहे. सुंदर तरुण स्त्रियांसाठी हे बलिष्ठ तरुण पुरुषांना चांगली किंमत देऊन हरिशिख विकत घेतो. म्हणून समुद्रकेतू अशाच लोकांच्या शोभायें ह्रित असतो!” देवमाया म्हणाली.

शिवदत्त ती म्हणाली ते ऐकून काहीवेळ विचार केल्यावर म्हणाला-“देवमाया, काय वाटेत ते करून आम्ही स्वयंप्रभेला वांचवितो आणि त्या क्रूर समुद्रकेतूलाही डार केल्याशिवाय चिंतांनी घेणार नाही. हरिशिख विषयी काब करायच त्याचा विचार मागाहून करू!”

शिवदत्त म्हणाला त्याला होकारार्थी मंदरदेवाने मान हलविली. नंतर शिवदत्त आपल्या अनुयायांकडे वळून म्हणाला-“अथवा क्षाणपिण उरकून थेंक या तर! थेंक न घालवितो त्या मकरमंडलाकडे निघू या!”

सर्व अनुयायांनी होकारार्थी माना हलविल्या. देवमायासह सर्वांनी मागे अर्धवट ठाकून दिलेले खाद्य पदार्थ वाकून घेऊन क्षाणपिणे भरावर उरकून थेंकले, तोंपयेंत सूर्य डोक्यावर आला होता. कत कडक पडले होते. काही वेळ विश्रांती घेतल्यावर शिवदत्त म्हणाला-“बळा, आतां निघू या. संध्याकाळ ज्ञानच्या आत त्या समुद्रकेतूचे निवास स्थान कोठे आहे, पाची पाहिती करून घेणे आपल्याला सर्व तऱ्हेने बरे होईल!”

जोडघाच वेळाने सर्व निघायला तयार झाले. भेंटाच्या पश्चिमेकडच्या बाजूला असलेले समुद्रकेतूचे निवासस्थान एकट्या देवमायेलाच माहीत होते. म्हणून आगं रात्रनिष्पायी जवानवारी तिच्यावरच आली शिवदत्त व मंदरदेव अनुक्रमे तिच्या पुढे व मागे चालू लागले. त्यांचे अनुयायी त्यांच्या पाठीमागून चालू लागले.

ते जात होते त्या मार्गावर कोठे माणसाची पाऊल वाट किंवा आणखी काही

ती वज्रमुष्टीकडे प्रेमभावाने पहात म्हणाली-“दोन वर्षा पूर्वी मकरमंडलात राहणारा एक ज्योतिषी गणित करून म्हणाला होता-‘चार एक फूटकंचीचा व भयंकर रूप असलेला एक विकृत माणूस मकरमंडलात येईल व त्याच्या हाती त्या मगरीचे मरण लिहिलेले आहे! त्यानंतर मकरमंडलावर कोणते ही संकट येणार नाही आणि मकरमंडल वेगवेगळे होईल? असे त्याने भविष्य वर्तविले आहे!’”

देवमाया म्हणाली ते ऐकून शिवदत्त खूप हसला. नंतर वज्रमुष्टीकडे वळून म्हणाला-“तो विकृत रूप असलेला कर्दोक्त वज्रमुष्टीच असेल! नू त्या

खूण मिळेल अशी एकही जागा विसली नाही. कोठे ही मनुष्य बस्तीची चिन्हे शोधण्या किंवा इतर काही दृष्टीस पडले नाही नैसर्गिक वातावरणात आढळलेले मोठ-मोठे गमनचुंबी वृक्षच वृक्ष दिसत होते आणि त्यांच्या बुंधावळ वाढलेली अनेक रानटी झाडे व लतावेळी होत्या. म्हणून ऐन दुपारीसुद्धा संध्याकाळच्या काळोखासारखा काळोस होता. त्या भागात त्यांना आडावळून लांबत असलेली अजगरे सुद्धा जागोजागी दिसत होती.

त्यांच्या जवळ पासही न पोचता त्यांच्या पासून आपला बचाव करीत सर्व फार सावधगिरी बाळगून पुढे जात होते.

बरोबर सूर्यास्त व्हायच्या सुमारास बचमुष्टी सर्वांच्या पुढे जाऊन वाटेला लागून असलेल्या एका उंच झाडावर बसला. तो होवा त्या जागेपासून सुमारे एका कोसावर पसरलेला उंचसखल खाराप्रदेश होता. त्याच प्रदेशात समुद्रकेतू रहात जले. त्या खाऱ्या प्रदेशात नवून मधून भुसास दिसत. अशाच एका प्रदेशात काही माणसेमुद्रा बचमुष्टीला दिसली.

बचमुष्टी लगेच झाडावरून उतरून खाली आला व शिवदत्ताजवळ जाऊन म्हणाला-“मालक, आपण, देवभाया म्हणाली त्या समुद्रकेतूच्या निवासस्थाना पासून फार दूर नाही असे मला वाटते आहे. त्या झाडावरून पाहिले तर सांपसारख्या मिठाच्या टेकड्या पसरलेल्या व मधून जमीन दिसते. एका जागी काही माणसं सुद्धा दिसली. ते लोक समुद्रावर कुठालूट करणारे चांचे असावेत.”

“असं असं तर आपण सर्वांनी एकदम तेथे जाणंही बरोबर होणार नाही. तू आणखी दोघांना बरोबर घेऊन जाऊन पुढे जा आणि तेथील परिस्थितीचा अभ्यास करून परत या.” शिवदत्त म्हणाला.

शिवदत्ताने सांगितल्या बरोबर बचमुष्टी दोघां सैनिकांना बरोबर घेऊन निघाला. ते झाडाबाहून खूप सावधगिरी बाळगून चालत चालत थोड्या वेळाने त्या खाऱ्या प्रदेशात येऊन पोचले. खाऱ्या प्रदेशाच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने दाट लुडपासारखी वाढलेली झाडे होती. त्यांच्या आडून त्यांनी पाहिले तर त्यांना खाडीतून चालत असलेली लहान मोठी होडकी दिसली. त्या खाऱ्या जमिनीची व खाड्यांची रुंदी खालीस पयस होतातून जास्त नव्हती. त्याच्या पलीकडे एक उंचवटा होता. त्या उंच जागेवरून निचिच आरडाओरडा व हुंसाऱ्याचा आवाज ऐकू येत होता. (कथावतः)

जन्मरहस्य

विष्णुमंदिराचे आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ येऊन श्रेत खांबावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या विषोने 'बालू' लागला. तेथून प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला-“राजरा, इतक्या मध्यरात्रीच्या वेळी तू इतके कष्ट सहन करीत आहेस ते पाहून तुम्ही कीर्तन येण्यायेवजी मला केव्हा केव्हा पुढा रागाव घेतो. तू किंवा तुला या कानात गुंतविणारी व्यक्ती काही तरी गुपित म्हणून इतरांना कोणाकडे कळू न देण्याचा प्रयत्न कर नाही ना बशी खेला मनात घेते. जर पाहिले तर कोणते ही गुपित लपवून ठेवणे शक्य तरी होईल का? त्याने उदाहरण म्हणून बसलेलेन नावाच्या एका राजाची कथा मी तुला सांगतो. कदा वेळन ऐक.” असे सांगून वेताळ गीष्ट सांगू लागला.

श्रीपुर नगराचा राजा वसंत शाही चंद्रावती नावाची सुलगी अर्याल सुंदर म्हणून राज्यभरच नव्हे तर जवळपासच्या राज्यात प्रसिद्ध होती. तिला ज्या कोणी पाहिले, ते म्हणत अशी रूपवती स्त्री पूर्वी कधी झाली नसेल व पुढे ही कधी होईलसे वाटत नाही.

राजा वसंतसेनाच्या मनात एक विचार आला. सौंदर्य हे कधी जायत नसते. व या बरोबर सौंदर्य असे आज आहे तसेच कायम दिसावे असे असेल तर तिची चित्ररूप प्रतिमा कोणी चित्रकाराने काढून ठेवली पाहिजे परंतु चंद्रावतीचे रूपलावण्य असे अत्यंत असे, तसाच कोणी असामान्य

निपुण चित्रकारच तिचे ते रूप चित्रात उतरवू शकेल.

वसंतसेन राजाने जसा एक निपुण चित्रकार शोधून आणण्यासाठी आपल्या काही हुशार दरबान्यांना पाठविले व कलासागर नावाचा एक चित्रकार आणविला. कलासागराच्या प्रतिमेची कीर्ती चतुर्दिक होती. त्याच्यात काही तरी दैवी शक्ती आहे व त्यामुळेच त्याची चित्रे इतकी चांगली होतात असेच सर्व लोक सांगत.

वसंतसेन राजाने कलासागराला सर्व गोष्टी नीट सजजाकून सांगितल्या, व त्याला चंद्रावतीला शस्त्रविले. तिला पाहताच कलासागर म्हणाला—“महाप्रभो! जसा लावण्यवतीचे रूप कुचीने उतरविण्याचे भाग्य सर्वांना लाभत नाही. मी हिचे रूप चित्रात उतरवितो; परंतु त्यात प्राण ओवावयाचा सारा तर हिच्या तीन पूर्वे पित्याचे रहस्य कळले पाहिजे.”

कलासागर म्हणाला ते, ऐकून राजा विचारात पडला. त्याचे एक कारण होते. एका छोटे खानी राज्याचा राजा रोमात शिकारीला गेला होता. तेथे एका कोंड्याच्या मुलीला पाहून राजा तिच्यावर भाळला व तिच्या आगली राणी करून घेतले. त्याच्या पोटी चंद्रावतीची आई जन्मली होती. हे गुपित राजघराण्यातील

लोकांमार्फत काय ते माहीत होते. ते गुपित सामान्य प्रजेला कळणे राजाला इष्ट वाटत नव्हते.

राजा मागे पुढे करीत बसल्याचे ओळखून कलासागर म्हणाला—“जापल्या मुलीच्या गेल्या तीन पिढ्यांचे गुपित आपणाला मला सांगणे इष्ट वाटत नसेल तर चित्रसागर नावाच्या माझ्या धाकट्या भावाला आपण बोलवून घ्यावे. तो आपल्या अद्भुत लावण्यवती कळल्या शिवायच चित्रित करू शकेल.”

वसंतसेन राजाने चित्रसागराला बोलाविले. तो राबाला म्हणाला—“मी राजकन्येचे रूप चित्रित करतो. परंतु त्यापूर्वी मी तिच्याशी एकांतात बोलावे म्हणतो त्या गोष्टीस अनुमती असावी.”

वसंतसेन राजा आपल्याचर्चित साका. “कशाळा?” त्याने चित्र सागराला विचारले.

“कारण मी कोणाशीही एकांतात काही वेळ बोललो की त्या व्यक्तीचे गेल्या तीन पिढ्यांचे गुपित मला कळते. माझ्या त्या प्रतिमेचे मी स्वतःच सांगणे बरोबर नाही. अगस्त्याच्या कुत्रा प्रसादाने मला ती प्रतिमा लाभली आहे!” चित्रसागर म्हणाला.

परिच सांगा असे कलासागर म्हणाला होता. ते परिच मी स्वतःच बोलून

घेईन असे चित्रसागर म्हणतो आहे. एकूण दोघांना पूर्ण परिच हवे आहे! राजाला आपल्या बरातीक गुपित इतर कोणाला कळू देणे इष्ट नव्हते. मातां काय करायवाचे, या विचारात राजा पडला.

राजाला विचारात पडलेला ओळखून चित्रसागर म्हणाला—“प्रभो! जापलं हे काम माझा धाकटा भाऊ रेखासागर सहजी करू शकेल. राजकन्येचा पूर्ववृत्तांत जाणून घेतल्याशिवाय तिचे चित्र तो काढू शकेल.” तेव्हा राजा वसंतसेनने रेखासागराला बोलावून घेतले. त्याने राजाच्या इष्ट प्रमाणे चंद्रावतीचे चित्र काढले. ते चित्र राहून राजकन्या स्वतःच चर्चित झाली.

कारण ते चित्र अगदी हुबेहुब तिच्या सारखेच होते. राजाने रेखासागरचा खूप सत्कार केला.

रेखासागर राजाचा निरोप घेते वेळी म्हणाला—“महाराज, मी आपली सर्व प्रतिभा पणस लावून राजकन्येने चित्र काढले आहे. परंतु हे चित्र सजीव नाही. सजीव चित्र काढण्याची खोब्याता फक्त माझ्या दोघां घोरल्या भावात आहे.”

राजा पुन्हा विचारात पडला. एका मंत्र्याने त्याला सांगितले होते की कलासागरने पूर्वी आनंद चक्रवर्तीचे चित्र काढले होते. विचार केल्यावर राजाला एक उपाय सुचला. त्याने पुन्हा कलासागरला बोलावून विचारले—“मला असे

कळले आहे तू आनंद चक्रवर्तीचे सजीव चित्र काढले आहेस. म्हणजे, तुला त्याचा पूर्व इतिहास चांगला माहीत आहे. तर मग तो पूर्व इतिहास सांगशीस का?”

“प्रभो! मी आता त्यांच्याविषयी काहीच सांगू शकणार नाही.” कलासागर उत्तरला.

“का? त्यांच्या पाठीमागे काही वृत्त आहे का?” राजाने विचारले.

“ते मी आता सांगू शकणार नाही. मी कोणाचा पूर्वइतिहास जाणून घेतल्यानंतर तो पूर्णपणे चित्रात उतरवितो. त्यानंतर मला तो आठवत नाही. कारण रुढान मोठ्या गोष्टी माझ्या शेक्यात टिकून रहातच नाहीत. कलासागरने निवेदन केले. ते उत्तर ऐकून राजा वसंतसेनाला

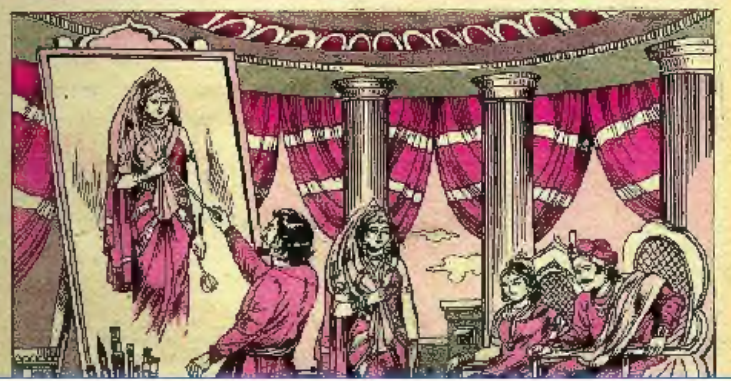
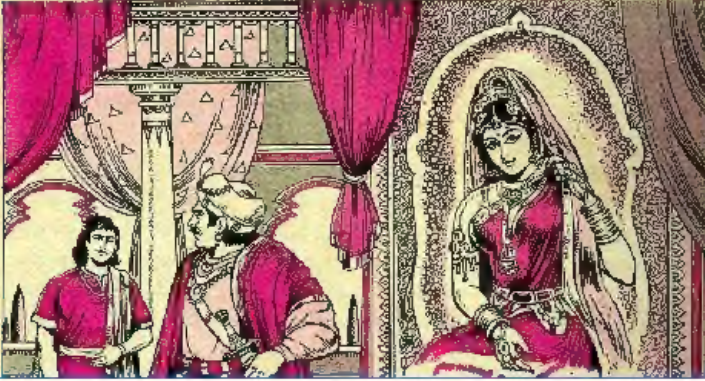
आनंद झाला. त्यानंतर राजाने कलासागरला आपल्या मुलीच्या तीन पूर्व पिढींचा इतिहास सांगितला. दुसऱ्या दिवशी कलासागरने राजकन्येला तिच्या वडिलांसमोरच बसवून काही तासांतच तिचे चित्र काढले. ते चित्र पाहून सर्व लोक नकित झाले. ते चित्र फक्त हुबेहुब तिचे प्रतिबिम्ब नव्हते तर जणूकाही ती स्वतःच होती. त्या चित्रासमोर रेखासागरने काढलेले चित्र फिक्के पडले.

राजाने प्रसन्न होऊन कलासागरला पुष्कळ इनाम दिले. त्यावेळी चित्रसागर राजाला म्हणाला—“प्रभो! चंद्रावतीने सोवई अत्यद्भुत आहे. तिचे सौंदर्य चित्रित करण्याची मला मलाही देण्याची हुवा करावी!”

“तू राजकन्येशी एकांतात बोलायला मिळाले जसे म्हणाला होतास. म्हणून तुझी इच्छा पुरी होणे शक्य नाही.” राजा म्हणाला.

“माता राजकन्येशी एकांतात बोलण्याची मला इच्छा नाही. परंतु माझ्या भावाने जे चित्र काढले आहे, त्या चित्राबरोबर मला एकांतात एक विवस रहायला अनुमती द्यावी. एकटीच विनंती आहे! मला राजकन्येचा सर्व पूर्व इतिहास कळेल!” चित्रसागर म्हणाला.

चंद्रावतीला चित्रसागरच्या हस्तेपुढा तिचे चित्र काढवून घ्यावेसे वाटू लागले. परंतु राजाला ते मान्य नव्हते. नंतर चित्रसागरलाही यथोचित सत्कार वगैरे करून राजाने त्याला निरोप दिला. त्यानंतर

कलासागरने काढलेले चित्र अतःपुरात पाठविले आणि रेखासागरने काढलेले चित्र चित्रालयात दाखले

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-
"राजा, वसंतसेन राजाची ही सर्वे वागणूक तुला अयोग्य वाटत नाही का? एका क्षीर कलाकाराचा पात अपमान झाला असे तुला वाटत नाही का? चित्रसागरने राज-कन्येबरोबर एकांतात एक दिवस राहण्याची अट न घालता आपल्या भावाने काढलेल्या चित्राबरोबर एक दिवस एकांतात रहायला अनुमती मागितली होती. तरी राजाला त्यात हरकत का? जसावी? या अंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून मी दिक नाहीस तर तुला परिणाम ठाऊक आहे तुझ्या बोक्याची संभार अकळे होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील"

विक्रमादित्य म्हणाला- "वसंतसेनच्या वागणुकीत तब दिक्षिप्तपणा किंवा कोणाचा अपमान करण्याची वृत्ती दिसत नाही. चित्रसागरकरवी पुन्हा एकदा राजकन्येचे

चित्र काढवून घेण्याच्या इच्छेतच त्याची अक्षिप्तता प्रगट झाली

उणीव हाकून ठेवून चांगल्यापणाला प्रोत्साहन देण राजाचे लक्षण होय कला-सागर राजवंशाचा पूर्वसिंहास कळला तरी चित्र काढून झाल्यावर तो तो इतिहास विसरून जात असे परंतु चित्रसागरची गोष्ट निराळी होती चित्र पाहून तो व्यक्तीचे चरित्र ओळखत असे ते त्याच्या प्रजात राहून जात असे ते तो इतरांजवळ सांयल ही भीती होती. म्हणून राजाने आपल्या मुलाचे चित्र काढायला त्याला अनुमती दिली नाही शिवाय पुढचा विचार करून कलासागरने काढलेले चित्र राजाने अतःपुरात नेऊन ठेवविले ते चित्रालयात ठेवले तर ते चित्र पाहून तिचे गत चरित्र ओळखून घेणारी कुधार मळली असण्याची शक्यताही होती "

असा लपटने राजाचे मीमर्श होताना वेताळ प्रतासह अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कविपत)

योग्य उत्तर

कृतकपूरची राजकन्या रत्नकुमारी आपल्या रूप लावण्याबरोबर आपल्या बुद्धि-बलमुळेही प्रसिद्ध होती. राजा तार्यद्रवर्मा याला मुलगा नव्हता म्हणून राजाने मुलीला इतर स्त्रियांप्रमाणे सर्वे कलांच्या शिक्षणाबरोबर राजाला योग्य असलेल्या सर्व विद्यांचेही योग्य शिक्षण दिले होते

रत्नकुमारीचे वयविवाहयोग्य झाले तेव्हा तिच्याशी लग्न करण्याच्या हेतूने मोठमोठ्या राज्यांच्या वारसांकडून संदेश येऊ लागले राजाने दीर्घांतिसा राजकुमारींपैकी चव-कशी करून त्यांच्यापैकी कोणत्याही एकाशी विवाह करून घेण्याचा सल्ला रत्नकुमारीला दिला. परंतु ती म्हणाली- "बाबा! माझ्या लग्नाची इतकी धाई करू नका माझ्याची लग्न करण्याची इच्छा असण्यापेक्षा जो सर्वांत बुद्धिमान व पराक्रमी असेल त्यालाच मी आपला पती म्हणून वरभाला घालीन."

राजाने विचारले- "मुली, मी म्हणजेच ते सर्वे लोक आहे परंतु तू अशा राज कुमाराची निवड कशी काय करणार?"

'बाबा मी स्वयंवर करणार असल्याचे आपण आधीर करावे, स्वयंवराला येणाऱ्या राजकुमारांना मी तीन प्रश्न करीन, त्या प्रश्नांची समुचितक व योग्य उत्तरे देणाऱ्याशी मी विवाह करीन "

रत्नकुमारी म्हणाली- "राजा ताराद्रवर्मने रत्नकुमारीचे स्वयंवर करण्याचे निश्चित करून प्रमुख राज्यांत तसेच पाठविले. अनेक राजकुमार स्वय-वराच्या दिवशी हजर झाले.

स्वयंवराच्या संध्यास राजा सिंहासनावर बसला होता खाली दोन उच्च आसनावर राजकन्या व राजगुरु बसलेले होते.

राजगुरुने उपस्थित राजकुमारांना संबो-धन करून निवेदन केले- ' राजकन्येच्या वतीने मी आपणां सर्वास तीन प्रश्न विचा-

रोख आहे त्याची उत्तरे बरोबर आहेत की नाहीत त्याचा निर्णय राजकन्याच-
बणार आहे.' सतर राजकन्येकडे बघून
राजगुरूने विचारले- "मुली, वरमग ते
तीन प्रश्न कोणते?"

राजकन्येने एक लहानसे ताडवत्र हाताने
दिले. राजगुरूने त्या ताडवत्रावर लिहिलेले
प्रश्न सर्वांना ऐकू जातील इतक्या उच्च
स्वरात वाचले- "विन वजनाची वस्तु
कोणती? न दिसणारी आकृती कोणती?
पवासोच्छवास न येणारा प्राणी कोण?"

ते प्रश्न काही राजकुमारांचे वेहरे पांढरे-
फट्टे पडले. काही लोक बरबाराच्या छत्ताकडे
पाहू लागले. काहींची प्रश्नांची उत्तरे
साहीत नसल्याचे कबूल केले, काहींनी
उत्तरे दिली. परंतु राजकन्येला त्यांची
एकही समाधानकारक उत्तर वाटले नाही.
अवघी शेवटी विक्रमपुरीचा राजकुमार
उपसेन उठून उभा राहून म्हणाला- "राज-
कन्येच्या प्रश्नांची उत्तरे कोणी राजकुमार
देऊ शकला नाही, हे खरे आहे. याच्या

मागे एक मोठे कारण आहे. विन वजनाची
वस्तु न दिसणारी आकृती आणि पवासोच्छ-
वास न येणारा प्राणी या सृष्टीत नाहीच.
म्हणून हे प्रश्नच निरर्थक आहेत!

ती उत्तरे ऐकून समत गोथळ झाला
काही जणाना वाटले की राजकन्येचा हा
तोंडावर अपमान केला गेला आहे. म्हणून
त्या राजकुमाराच्या जीव धोक्यात पडण्याची
शक्यता आहे. परंतु राजकन्या राजकुमारी
राजकुमार उपसेन याच्याजवळ जाऊन
मंवाहास्य करीत म्हणाली- "बरोबर मात्र
प्रश्न निरर्थक आहेत ही गोष्ट खरी आहे.
तरी काही जण त्याचे उत्तर शोधण्याची
कष्टपट करू लागले. काही जणाना माझे
प्रश्न निरर्थक असल्याचे वाटत असूनही
माझा उपमर्द होईल म्हणून तसे म्हणण्याचे
माझस त्यांना झाले नसावे. परंतु ते साहस
दर्शविणारे विक्रमपुरचे युवराज उपसेन
यांचे वरण मी करीत आहे."

असे सांगून तिने आपल्या सखीच्या
हातातील वरमाला घेऊन उपसेनला घासली.

सर्वांचाच फायदा

रामूकाका ऐन शास्त्रपाठ हाते तेव्हा
याभूतच ते एक दुष्टाच आणि
दुसऱ्यांच्या भातगडीत ढवळाढवळ न
करणारे आपलं काम बरे व आपण बरे
असे समजणारे. एक सवगृहस्थ म्हणून
अवळपासच्या पंचक्रांतीत प्रसिद्ध होते.

एकदा रामकाकांना पैसांची फार गरज
पडली म्हणून त्यांनी आपल्या मुलीची
खोल्याची साळ मगनलाळ सावाच्या
अव्हेऱ्याकडे आठवो रूपय धऊन गहाण
ठेवली, परंतु कित्येक दिवस झाले तरी
त्यांनी ती वाडविली नव्हती. तेव्हा
मगनलाळ छोटंने कर्जची रक्कम फंडून माळ
घऊन जायला किंत्तु कदा विरोध पाडविला.
परंतु प्रत्येक वेळी 'रामूकाका' अर्बून पैस
जमले नाही. सांगून मुदत वाडवून घेत

रामूकाका कडून पैस परत मिळत नाहीत
हे पाहून मगनलाळ छोट स्वतः, आले, उदां

देतो परवा देतो असे सांगून रामूकाका
मगनशेटला घेतामचे ठाळू लागले. कोकर
आला की घरात असूनही बापको करवी
घरी नसल्याचे सांगवून वेळ मारून नंत,
कधी नंतर भेटलाच तर रसात्याच समजावून
सांगत की मालकाला थोडी मजत वाडवून
घ्यायला सांग.

संबटी मगनशेट वाटाळला आणि त्याचे
रामूकाकांला बजावून सांगितलं की तीन
दिवसांची मुदत मी स्वतः होऊन वाडवून
देत आहे. माग कायदेशीर इत्याज करावा
लागलं किंवा सत्तेच्याची माळ विकून टाकून
कर्जाची रक्कम वसूल करावी लागलं.

तो तीन दिवसांचा अवधी देखील संपला,
परंतु रामूकाकांनी कर्जाची रक्कम फंडली
नाही की मगन शेटला तोंडही दाखविलं
नाही. संबटी घेऊन जाऊन मगनशेट तो
माळ सुगुणमल छोट्या हातात देऊन

बळक गेली. सुगुणमलने तीनशे रुपये आपल्या तिकोरीत ठेवले आणि मगनसंटला बोलावून आसरेने म्हणाले-“शेटसाहेब, तुमच्या म्हणण्या प्रमाणे मी ती माळ बाराशेला विकली. हे घ्या तुमचे पैसे!”

जमिनदाराकडे गणू नावाचा एक गडी होता त्याच्या मुलीच्या लग्नाला जमिनदार जातीने हुजर होता. जमिनदाराने नोकऱ्याच्या मुलीला प्रमाणी भेट म्हणून ती माळ दिली व गणूला बजावून सांगितले-“हे पहा! गणू तू आपल्या मुलीला संपादन रहायला सांग या माळेची किंमत दोन हजार रुपये आहे वर का!” जमिनदाराने पंधराशेच रुपये दिले होते परंतु सुगुणमल शेटने त्याची मूळ किंमत दोन हजार सांगितली होती म्हणून जमिनदाराने नोकऱ्याला तीच किंमत सांगितली

एवढी मूल्यवान माळ मिळाल्याबद्दल गणूला परमानंद झाला. त्याने रामूकाकांकडेून थोड्याच दिवसांपूर्वी पांचशे रुपये लग्नासाठी म्हणून साधून कर्जाकडे घेतले होते गणू गडी रामूकाकांकडे ती माळ घेऊन गेला व त्यांना ती माळ देत म्हणाला-“रामूकाका, सरे म्हणजे एवढी मूल्यवान माळ कशी विकावी हेच मला माहीत नाही तेव्हा तुम्हीच हा व्यवहार करा व पांचशे घेऊन बाकी रक्कम मला परत द्या.”

रामूकाकांनी माळ अडखळी व विचारले-“तुला ही कशी काय मिळाली रे?” ते ऐकून गणू सतापून म्हणाला-“तुम्हाला मी ही माळ चोरून आणली अस का वाटल! जमिनदार साहेबांनी माझ्या मुलीला लग्नसमयी भेट म्हणून दिली त्यांनी ती बेत हजेर रुपयाना विकत घेतली असल्याचे सांगितले

“ओ हो! अस होय!” असे म्हणत रामूकाका गणूला बरोबर घेऊन रघूशेट सोनाराकडे गेले आणि कसोटीवर कसून तिथी किंमत सांगायला सांगितले

रघूशेटने कसोटीवर कसून पाहिल्यावर म्हटले-“अरे या हे तर शंभरनवरी सोने आहे” ते ऐकून गणूला परमानंद झाला

रामूकाकांना म्हणाला-“पाहिलेत मला तुमचे बोलण ऐकून मला वाटले होत की जमिनदारसाहेबच फक्त ही काय? पण आतां तुमचीच दुष्ट बुद्धी प्रगट झाली

तेव्हा रामूकाकां सोनाराला म्हणाले-“चांगल कसून पहा व खातरी करून घ्या” सोनाराने माळालच्या मध्याची एक पोत कापून कसून पाहिल व थोड्याचेंच कित होऊन म्हणाला-“फक्त चांगल्या मध्यावर सोन्याचा जाड मूल्यमा केला आहे याची किंमत पांचशे रुपयांहून जास्त नसावी

ते ऐकून गणू गडी आश्चर्यचकित झाला. रामूकाकांनी गणूला विचारले-“गणू, आतां तू जमिनदार साहेबांना जाऊन त्यांनी असे का फसविले. हे विचारणार का?”

त्यांना म्हटले “शेटसाहेब मी ही माळ एक हजार रुपयांना साह्याकडे ठेवून घेतली होती तेव्हा तुम्ही ही माळ बाराशे रुपयांहून कमीला काढून का”

एके दिवशी सुगुणमलशेटच्या दुकानात त्या गावचा जमिनदार स्वतः रागित विकत घ्यायला आला सुगुणमल शेटने माळ दाखवून म्हटले-“माळक, आपण या माळेतील कारागिरी तर पहा! मुंबईचा माल आहे किंमत दोन-हजार आहे. तर आपण आमचे पुनं गिःहाईक म्हणून फक्त आपल्याला पंधराशेला मी देईन जमिनदार घालाघोस घालीत असला नाही. पंधराशे रुपये दिले आणि माळ

बापरे बाप! मांड्या लोकांनी काही केलं तरी निकडे काढाडोळा करावयाचा असतो. गणू म्हणाला.

'बरोबर मग मला तुझी कीम बाटते, म्हणून मी ही माळ तुझ्या पांचशे रुपये कर्जाबद्दल ठेवून घेतो.' असे सांगून रामू-काका माळ आपल्या खासात टाकून निघाले.

रघूशेट सोनारान्या दुकानात असून हे सर्व बघ्य पहातच बोलण एकत होते रामकाकांचे मित्र बोड्डकाका ते घाईघाईने दुकानाबाहेर आले आणि रामकाकांना थांबवून म्हणाले-"मित्रा, तुला वेडबोड तर नाही लागलं? रघूशेटने माळची किंमत पांचशे खावली परंतु या माळची किंमत पांचशेच असेल हे कशावरून? तुला माळ गणूलाच देऊन टाक आणि त्याच्या कडून पांचशे रुपये वसूल करून घे!"

रामकाका ओरडून म्हणाले 'तुम्हांला काय कळतं धोंडू काका? जाहो ही माळ जर मी गणूला परत दिली तर तो कधी जमिनदारासमोर माळेच पितळ उघड

वाडेलकी! मग जमिनदार त्या माळची मालकी मूळ कोणाची शोधत फिरेल तेव्हा पापाचे खापर माझ्या माथी येईल की!"

"ते कस काय, बाबा?" धोंडू काकांनी विचारले.

'खरी गोंष्ट बशी मीच माळ अडोच करायला करवून घेतली होई व मुलम्मा एवढा वाड खटवून घेतला होता की खोटी गोंष्ट नव्हतेस यथारच नाही मी ही माळ सगनलाल सावकाराकडे जाऊन खप येऊन गहाण ठेवली होती.' नंतर त्याने मुरवासी-पासून सर्व गोंष्ट सांगितली व म्हणाले-"ही माळ कित्येक हातातून फिरून शेवटी माझ्याच जवळ परत आली. मला जो फायदा मिळाला त्या पेक्षा थोडा जास्त मिळाला असतो, एवढेच ना! आता थोडा कमी झाला परंतु ही गोंष्ट मुलाच ठेवा, धोंडू काका!"

ते एकूण धोंडूकाका खडखडात हसले आणि म्हणाले-"म्हणजे या व्यवहारात कोणाचे काही दुकसान झालेच नाही, उलट सर्वांचा फायदाच झाला!"

श्रवत मजराज

झुझुबत काली येथे राज्य करीत असता कामी मगरीपासून थोड्या अंतरावर लाकुडतोडे व सुतारांची एक वस्ती होती. तेथे बुधारे पांचशे सुतार रहात असत. ते लहान लहान होडक्यांपासून जंगलात जात व तेथून त्यांना लागणारे इमारती लाकूड तोडून ते आपल्या होडक्यात भरून आपल्या गावी आणीत ते लाकूड सपले म्हणजे पुन्हा होडक्यातून जंगलात जाऊन लाकूड तोडून आणीत.

त्या जंगलाच्या एका कोपऱ्यात एक हत्तीण रहात असे. एकदा तिच्या पायात लाकडाचे एक पाचर बोटले, त्यामुळे तिचा तो पाय गुजळा आणि दुखू लागला. अनेक प्रयत्न करूनही तिला ते पाचर पायातून वपटून काढता येईना. त्याच वेळी तिला झाड तोडण्याचा जावाज एक जाला हत्तीण लपडत त्या दिशेला गेली.

हत्तीणीला पाहताच सुतारांना तिला काही तरी होत असल्या सारखे वाटले ती हत्तीण त्यांच्यासमोर बसली व पाय भर करून पायाला काही तरी झाड्यासारखे तिने झुणावले सुतारांनी जवळ जाऊन पाय पाहिला आणि त्याची अणघात ते पाचर काढून तिच्या पायाला बळम लावून पट्टी बांधली. थोड्याच दिवसात हत्तीणीची दखल भरून आली व ती हिंडू फिरू लागली ती सुतारांनी केल्या उपकाराचे फेड करण्याच्या हेतूने त्यांना मदत करू लागली. ती पडलेली झाड ओडून सोयीच्या जागी आणून देई. आणकी उचलून होड म्यांत ठेवी अशातच हे हत्तीण व सुतार यांची परस्परज्ञी मैत्री जमली सुतार आपल्या खाण्यातला वाटा उरवून तिला देऊ लागले.

कित्येक दिवस कोटले हत्तीणीला एक पिल्लू झाले. ती एरावत आतोषा पांढरा

हत्ती होता. हत्तीच वृद्ध होत गेली व तिने तिथि ते पिल्लू सुतारांचेर सोडून दिलं व ती जंगलात खोल तिघून गेली. स्वतः हत्ती सुतारांना मदत करी, सुतार सायला पाळीत ते तो खाई त्यांच्या मुलां बाळांना आपल्या पाठीवर बसवून खेळवी त्यांना नदीत आपल्या बरोबर नदी व आमदाने त्यांच्याबरोबर राहू लागला. सुतार हत्तीला आपल्याच मुसासारखा मानित व त्याच्याशी वागत.

ब्रह्मदेव राजाचा जंगलात पांढरा हत्ती असल्याची बातमी पळवून तो संस्थे त्या हत्तीला घेऊन न्यायला आला सुतारांना वाटले की राजाला इमारती लाकड

हवे आहे त्यांनी राजाला निवेदन केले. "महाराज, आपणांस इमारती लाकडाची गरज होती तर आमच्याकडे निरोप पाठविता असतात तर आम्ही लाकूड आपून नसते का पोचविले?"

राजा म्हणाला-"मी लाकडासाठी आले-लीं नाही पांढऱ्या हत्तीला घेऊन नेण्यासाठी आलो आहे." त्याने आपला खरा हेतू उघड सांगून टाकला.

"तर मग आपण हत्तीला आपल्याबरोबर घेऊन जावे." सुतार नम्रपणे म्हणाले, परंतु खूप प्रयत्न करूनही हत्ती जंगलात हळूला नाही. हत्ती जागचा झालत तसलेला पाहून राजाच्या एका अधिकाऱ्याने हत्तीच्या भतातली गोष्ट ओळखली व म्हणाला-"महाराज, हा हत्ती फार निवेक शील व शाहाणा आहे आपण या हत्तीला घेऊन गेल्या तर या सुतारांचे फार नुकसान होईल त्यांना होणाऱ्या नुकसानाची भरपाई आपण करू शकतात तर हत्ती घेऊन हायेल."

राजाने हत्तीच्या बारीक पायांवरून प्रत्येकी एकेक लाख स्वर्णमुद्रा ठेवल्या व त्या सुतारांना वाटून देण्यास सांगितले तरी हत्ती जंगलात हलका नाही त्यानंतर राजाने सुतारांच्या बायका मुलांना वस्त्रदान करून संस्था कोठ हत्ती जायचा

हलका आणि राजाच्या पाठीपाठ निघाला त्यानंतर राजाने बाजत बाजत स्वतः गवराजाला राजधानीत आपले राजधानी-भर त्याची मिरवणूक काढण्यात आली. त्यानंतर त्याच्या साठी शायं गजफाला तयार करण्यात आली. तो हत्ती राजाची स्वारी नंगारा मुख्य हत्ती झाला त्याच्यावर राजाशिवाय इतर कोणालाही स्वारीचा अधिकार नव्हता.

तो स्वतः हत्ती जाला त्या शुभ घटके पाहून काशीराज्याची भरभराट होऊ लागली. काही छत्र राज्यांवर स्वारी करायला येई त्याचा पराभव होई राज्याचा विस्तार होई जंगलात वाई लागला. काही दिवसांनी काशीच्या राजाला मान्य केला

दिवस राहिले चौचिसत्यांनी तिच्या शरीर संवत्तरस्थाने ठरवून तिच्या गर्भात प्रवेश केला प्रसवकाळाला एक आठवडा भरला होता आणि काशीचा राजा एकाएकी परलोकी गेला तो संधी साधून कोशल देशाच्या राजाने काशी राज्यवर स्वारी केली शत्र्यांनी बराच वेळ खलवत करून कोशलराजाकडे एक संदेश पाठविला-"आमच्या राजाचा प्रसवकाळ एका आठवड्यावर संकट ठेवला आहे. राजाच्या पोटी कन्या जन्मली तर आपण काशीराज्य काबीज करावे आणि जर पुंसल जन्मल तर आम्ही आपणांशी युद्ध करायला सिद्ध राहू." कोशलराजाने एका आठवड्याचा अवधी मान्य केला

बरोबर एका आठवड्यात बोधिसत्वाचा जन्म झाला काशीराज्याचे सैन्य कोशलच्या सैन्यावर चालून गेले. परंतु त्या युद्धात काशीराज्याचा पराभव होणार असे वाटू लागले परिस्थिती ओळखून भग्यांनी राणी अंबळ निवेदन केले की महाराजांच्या हस्तीने रणभंगणावर पायें टाकला तरच आपणांस विजयप्राप्ती होईल. परंतु महाराज परलोकवासी झाले त्या विकासापासून स्वतः गजराजाने अस्वपाणी खोडले आहे. काय करावे, हे आम्हांलाही कळत नाही आहे. मग त्याच्या तोंडी ते एकूण राणी आपल्या शिशूला राजपुरुषा लायक पोशाख चढवून स्वतः गजराजाजवळ घेऊन आली मुलाला हस्तीच्या पायाजवळ ठेवून म्हणाली—

“गजराज, मालक मेल्याचा शोक जावर आता या नव्या मालकाच्या रक्षणाची जबाबदारी लक्ष घ्या घालून आला आहे. घाबरा गवेगवेग करणे एकट्या तुझ्या हातात आहे. तुला हे मान्य नसेल तर आपल्या या मालकाला आपल्या पायांवाली

तुडवून पाळा शवट कर.” राणीच्या तोंडी हे शब्द निघताच स्वतः गजराज आपला अंगावर शोक आवळून उठला आणि त्याने युवराजाला अलगव उचलून आपल्या मस्तकावर ठेवले आणि राणीच्या हातात युवराजाला घेऊन रणांगणाकडे प्रस्थान केले.

स्वतः गजराजाला उग्ररूप धारण करून येत असलेला पाहून कोशल राजांच्या सैन्याच्या वरकाप उडाला आणि ते वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. हस्तीने सरळ कोशल राजांना आपल्या सोडने उचलून आणून शिशू युवराजांच्या पायासमोर आणून फेकले कोशल राजाने भाफी मागितली आणि काशीराजाच्या मग्याच्या अनुमतीने कोशल देशी प्रयाण केले.

बोधिसत्वांना सातवे वर्षे लागले तोपर्यंत गजराजाने काशीराज्याचे रक्षण केले. बोधिसत्वांचा राज्याभिषेक यथासमयी झाला आणि गजराज त्यांच्या सेवेत आनंदाने राहू लागला.

गुरुनानक

लहोर महाराज नवीक तलवडी नावाने आज आहे. आज ते सार्व मानकाने वरम प्रसिद्ध झाले त्या याची १५ एप्रिल १७६९ या दिवशी तुला ३ काव्यावर्षात याच्या पोटी एका मुलाने जन्म झाला मुलगा महापुरुष झोणार असे मुलाच्या हस्तरक्षेवरून वाटत होते मुलाचे नाव मानक असे ठेवण्यात आले

मानक झाले जायचे वय आठ्यावर झाले जाऊ लागला एकदा शिस्तक मानका ला क' ख' 'ग' ही अक्षरे शिकवीत होते. परंतु मानकाचे लक्ष लक्षासाठी नव्हते, तो दुसरेच काही तरी पाटीवर रंगवत होता शिस्तकाने जवळ जाऊ पाहिले पाटीवर कोणते तरी प्रायमच गीत लिहिलेले होते ते पाहून शिस्तक चकितच झाले

मानकाचे बडोले कल्याणचंद यांनी मुलाला व्यापार करण्यासाठी झालाजी घेण्याचे योजने एकदा मुलाला काही ठरले देऊन घेऊन मालखरेदी करून आणायला पाठविले मानक जवळच्या घातने आन झाले त्यांना वाटत साखू व सत भेटले ते जवळी झाले मानकाने बडोलांनी दिलेले हयय खर्च काढून खाद्य पदार्थ खरेदी करी व ते सध्या सध्या वाटत दाखले

कल्याणकराज्या बाहेलें की मुलांचे सगळें
कळलें दिसे की मुलांचा योगावर प्रेक्षेन
त्या अंगानें त्यांनी मानकाचे लान
कळलें दिसे मानकाच्या बोन मुलांचे
ज्ञाने परंतु मानकाचे भुन कौटुंबिक
मानावरकाळ राबले नाही हे नित्य
भक्ति योगी निहिष्यस्तव गंग रहस
ले म्हणत- 'मला वक्तव्य की मोक्ष
मिळाला आहे तोंच की निहिष्यार' !

एकदा मानक मंगलूर येथीर एका
गर्भधारिणी पुरी येते खरेच तेही एका
खोमंत मुलासोने त्यांना एका यज्ञव मोला
दोलादिले मानकाचे दोघांचे आशिष्य
स्वीकारले नंतर गर्भधारण बाहेलेंची
भाकरी तय्यार हुतांग ये खोमंताने
बाडलें पक्ष्याने आख्या हुतांग घडून
मानकाचे यज्ञव तर उजळ्या हाताच्या मुलीनून
बुडीतून रुध प्याख्या हुतांग्या मुलीनून
रक्त गाढ लागले असे म्हणतात !

एक दिवशी मानक बेजाटनाच्या निघाले
मगले मैला न आपल्या कुटुंबाचा
मृगुणार- परमेश्वर तो जगाच रक्षण
करत. तोच मुलांचे रक्षण करील
त्यानंतर आरतया किमळ त्यांनी लोकी
जेव दशन फेले आणि आपल्या मंदेन
नामक एका मुलमास स्नेहा करीवर
नंतर तिचे मरका मंदेना बरी
हतर देवा ती दोघ दशन ही फेले

मरकेला असलता मानक एकदा
काबाच्या विशेने गाय पक्ष्याने सापने
ते पाहून काजीने विचारले- 'हे काज
दे मू वेलाकडे पाच कळ झोपला
आहेस' मानक म्हणाले- 'मू माझे
पाय देव नमेन त्या बाजूला नवपुन
डेव' त्यानंतर म्हणे, मानकाचे
जिकडे पाय फिरविले तिकडे-
काजीला कावाचे पवित्रदशन घडले

गजरा हस्तिद्वार येथे पूर्वेकडे तोर कळल
समज करील असलेल्यांना माहून मानका
परिचमकडे लक्ष करून पाणी दळू
लागले एकाने विचारले- तु तें काय
करतो आहेस ते ? मानक म्हणाले
' लोहारला माझी लाज आहेत त्यांना
पाणी पावली काढू मुम्हो पितांना
सर्वाच नवन पाणी देन आहा तर माझे हे
पाणी साजरावेत पावलाह नाही का ?

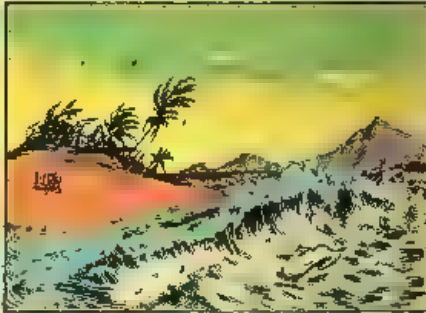
मू मानकाचे सहिष्णुता दबा इत्यादी
गुणांचा अचार मुळ केला बाह्य
आडवगल न पडता निर्धन व पवित्र
मनाने गत्यस्वरूप असा परमेश्वरांचेर
प्रेम व त्यांनी भक्ती करायी ज्ञानि
मंद सर्वां येर गांच मानकाचे धंदन
केले हिंदू व मसलमान दोन्ही धर्माच
लंबियांना मानानकचे प्रमोचिदन केला व
पवित्र जीवन धारविण्यास प्रवृत्त केले

मुकुनानकाने जे उपदेश केले तेच अर्थ धर्म नाम पुढे गलाच्यास आले. नानकाने आपला पट्टागप्य अंगद घाला आपला आध्यात्मिक धोस म्हणून तेमले मरय हेच आपल्या जीवनाचे ध्येय मानून ते पवित्र जीवन संपूर्ण कर्मन या बाट पुरावने ३ सप्टेंबर १५३९ या दिवशी आपला भौतिक देह सोडला.

नानकाच्या मपतांनी त्याचे स्मारक भेदिन बांधले ते रवी नदीच्या पुराथ वाहून गेले मुख्य व शाश्वत असले ते ध्येय त्याचे भौतिक चिह्न नसले म्हणूनच की काय अनाश्वत ते पले असावे असे त्याच शिष्यवर्ग मानतात. मुकुनानकाना रचलेली भक्ति गीतेच संग्रहित होऊन ग्रंथ साहेब (गार्द ग्रंथ) नामे निरंस्वाधी झाली.

मुकुनानकाचे स्मृति चिह्न म्हणून त्याच्या शिष्यवर्गाचे नदीतीरावर जरा बाबाजानक नावाचे नगर बसविले, एकदा मुस्लीमक आक्रमण होऊन जय आणी बघले ह ते त्या लागी एक गुरू दारास बांधला मिळाले हे एक पवित्र तीर्थ म्हात आजतागायत प्रसिद्ध आहे गुरू नानकानंतर त्याचे आठ शिष्य व प्रसिद्ध एक शीर पंथाचे निरमिती झाले.

पाण्याची टंचाई

रंगा गवळी केशवपूरच्या बावी किल्ल्याच्या घरी रतिबाचे दूध घालीत असे तेवढ्यावर त्याचा व त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह झाले. ती राजारच्या गोबिंदपूर गावी मुद्दा रतिबाचे दूध घालीत असे.

एकदा मधुकर नावाचा केशवपूरचा रहिवासी गोबिंदपूरला गेला होता. तेथे रंगा गवळी केशवपूरतून तिथल्या लोकांचा स्वस्त दूध देत असल्याचे मधुकरने पाहिले. मधुकर रंगा गवळीकडूनच रतिबाचे दूध घेत होता.

ती रंगा गवळीपावर तावून त्याला म्हणाला—'कायरे रंगा! हा काय त्याचि काता? तु आपल्या गावकऱ्यांना सह्याग दूध विकतेस आणि गरबावच्या लोकांना घाल स्वस्त दूध विकतेस! हे बरोबर नाही!'

रंगा गवळी जरा मुद्दा न कचरता म्हणाला—'कोटे मालक, आपल्या गावात पाण्याची किती टंचाई आहे, हे आपल्याला माहीत नाही असे नाही आतां गोबिंदपूरला तर गंगानदीच वाहाते आहे. दूधाच्या किमतीत फारक शहाचे मूळ कारण तेच समजा!'

सैमिक शंकेखोरपणा

महिपतराव जमिनदाराच्या कचेरीत शिवराय नावाचा कारकून होता. त्याला कधी पैशाची कमतरता भासतचाले कोणाच्या लक्षात आले नाही. उलट तो आपल्या सहकारी मित्रांना कधी कधी लहान मोठी कर्जे देत असे. नोकरीला लागल्यावर दहा वर्षांच्या आत त्याने बँक मे धरही विकत घेतलं आपल्या दोघा मुलांच्या शिक्षणाची चांगली व्यवस्था केली. चांगलं व स्थळ पाहून आपल्या कुटुंबाच्या एका मुलीचे लग्नही करून दिलं.

शिवरामच्या सहकारी कारकुनांच्या मनात ही बाब नव्हती यई की हा भाणूस आपल्या सारखाच लहानशी नोकरी करतो आणि कर्जे काढल्या शिवाय भागल्या कुटुंबाच्या सर्व गरजा भागवत आला आहे. सर्व जबाबदाऱ्याही पार पाडल्या आहेत. पुष्कळ विचार करून ही शिवरामच्या सुद्धी

संसाराला गुपित त्यांच्या लक्षात घईना त्याच्या पैकी काही जणांना शिवरामपेक्षा जास्त पगार असून त्यांचा खर्च भागत नसे म्हणून शिवराम विचवो त्यांना देवा वाटे. तो पैसे सरळ मगान मिळवितो की नाही याची जकडही वाट.

मनांत एकदा एकेन घर केव्हावर त्यांनी वाटलं त्या बातम्या उडवायला कधी कल नाही. एके अफवा शिवराम कचेरीत कामाला येण्याच्या लोकाकडून लांच घेतो अशीही होती. त्या कचेरीत रघुनाथराय नावाचे दिवाण होते. रघुनाथरायानी ती गोष्ट जमिनदार साहेबांच्याकडून घेतली.

तेव्हा जमिनदार रघुनाथरायाना म्हणाला— 'तुम्ही म्हणालात हे सर्व ठीक आहे. परंतु याला काही पुरावा? तुमच्या पंक्ती कोणी शिवरामला कोणाकडून काही घेताना प्रत्यक्ष पाहिलं आहे का? किंवा

त्यांच देवाचापेकी कोणी यकून तुमच्याकड नकार केली आहे?'

मालका, अशा प्रकारच्या शंकांच्या पदां काही पुरावाय मिळाला तर शिवरामला तुमगात नसले का पाठविता आले? रघुनाथराय म्हणाले.

जमिनदाराने स्वतः दिवाणसाहेबांना बोलावून त्याच्या विरुद्ध उडीचेल्या अकबोविषयी चवकशी करायला सांगितलं. तुमचाच दिवसो दिवाणसाहेब रघुनाथरायाना बरोबर घेऊन शिवरामच्या घरी गेले. जणूकाय कचेरीत काम करणाऱ्या सहकाऱ्यांशी मैत्रीभाव दर्शविण्यासाठी त्यावेळी शिवराम आपला एक सहकारी लक्ष्मणराव याला कर्जाकडून देत होता. दिवाणसाहेब स्मित करून म्हणाले— 'शिवरामपुत तुम्ही आपल्या पगाराशिवाय वरचो प्रगळी म्हणून लोकांकडून काही पैसे मुद्धा घेतां म्हणं आणि म्हणून तुमचा संसार चोनीत खालू जाई. परंतु आम्ही काही उलटच पाहिलो आहो. मुद्धा मरकाय न हात घेत करत आहो.'

दिवाणसाहेब म्हणजे ऐकून लक्ष्मणराव दचकले. परंतु शिवराम याडाडवले. लक्ष्मणराव गेला तो दिवाणसाहेबांना बसायला आरामखुर्ची देत म्हणाला— 'दिवाणसाहेब लक्ष्मणराव माझे सहकारी

आहेत. याच्यावर काही तरी कठिण प्रमाण आला आहे. म्हणून अडवणाऱ्या वेळी सोयी मंदत करतो आहे, एवढेच.'

दिवाणानी लक्ष्मणरावांकडे चकित नजरेने पहात विचारले— 'काम हां, कसे गेत तुम्ही दोघ एकाच नव्हत्या कामावर एकाच पगारावर कामे करता आहा. मग शिवरामपेक्षावर जो प्रमाण कधी अडवला नाही ना. तुमच्यावर कसा काय आडवला?' नंतर शिवरामकड वळून म्हणाले— 'काम हो तुमच्यावर काणनाही प्रमाण जोडवत न हो? अतःने तुमचा संसार नाई आहे.'

दिवाणसाहेब, मला जा पगार मिळतो त्यापेकी एक भाग घरखर्चासाठी निराळा

काढून ठेवतो ओवधपाण्यासाठी काही रक्कम निराळी ठेवतो उरलेल्या पगारातील काही रक्कम सणवार नवीन कपडे विकत घेण्यासाठी म्हणून काढून ठेवतो अशातच ते तीन चतुर्थांश पगार कुटुंबाच्या सुखसोयीसाठी खर्च होता. उरलेला एक चतुर्थांश पगार नोकरी गेली किंवा विशेष काही अजिण्ण आली तर त्यासाठी म्हणून निराळा ठेवतो. पाच रकमेतून कधी कोण्या मित्रासाठी काज लागले तर ते देतो." शिवरामपतांनी आपली काजू मांडली

"हे सर्व ठीकच आहे की! आयुष्य एका सांस्कृतिक वातावरणातून घातविण्याचा हाच मार्ग आहे! परंतु तुमच्या साऱ्यांच्या पगारून त्याचे अनुकरण तुमचे सहकारी का करीत नाहीत? उलट हे लोक तुमच्या विषयी नसत्या अकना माब पसरवीत फिरतात?" दिवाणांनी थोड्या चडत्या मुरातच विचारले त्यानंतर दिवाणसाहेब जमिनदार साहेबांना भेटले आणि निवेदन केले— 'शिवरामपत आपल्या प्राप्तीप्रमाणे अंध-

कण पाहून पाच पसरणारी एक सूत्र व्यक्ती आहे. ते आपल्या भित्तबसण्यासमयीमुळे पगारातीलच काही रक्कम शिल्लकेत टाकतात आपल्या इतर नोकरवर्गांची पद्धत अगदी उलटी आहे आपली सवय बदलण्या ऐवजी हे लोक शिवरामपतांविषय खोट्या अकना पसरविण्यात मग्न असतात.

जमिनदार म्हणाला— "अस्सं, तर मज ही चूक काहे तर! त्यांच्या विरुद्ध खोट्या कडबा पिकविणारा विरुद्ध तुम्ही शिस्तभंग केल्याबद्दल आवश्यक कारवाई करा!"

दिवाणसाहेब म्हणाले— 'प्रभो! शिवराम पंतांसारखी माघस फार बोडीच असतात. असे लोक स्ववर्तणुकीने लोकप्रिय होण्या-ऐवजी शंकेला पात्र ठरतात शिवरामपंतांचा ओहादा आपण दिला तर हेबा करणाऱ्या सहकाऱ्यांना शिक्षा करेवाची गरज उरणार नाही."

त्यानंतर जमिनदारसाहेबांनी दिवाणांच्या सल्ल्याप्रमाणे शिवरामपंतांना जमिनदारांचा सहायक म्हणून नेमले

विद्याध्ययनाचा मंत्र

नारायण दीक्षित नावाच्या एका मुलाचा त्याच्या वडिलांनी विद्याध्ययनार्थ एका मुह-कुलाल पाठविले. नारायण फार जाळखी होता. पहाटे पाच वाजता उठून धडा पाठ करायचा त्याच्या विचारच वेई. तरी ठीके विषयगुणक अध्ययन केल्यास विद्याध्ययन पूर्ण होईल असे वडिलांना वाटत होते

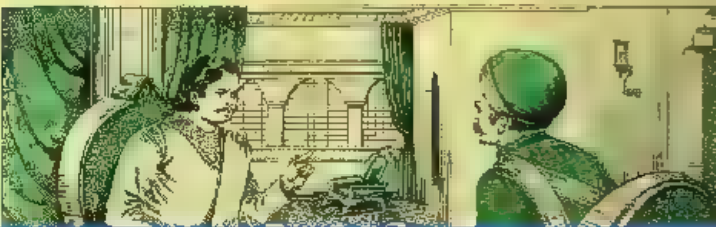
एके दिवशी एक स्वामी त्या मुकुलाला जाले. आपल्या शिक्षक वर्गाच्या तोंडी नारायण दीक्षिताने असे ऐकिते होते की स्वामीजी एक अधिकारी पुरव आहेत व संतसादविघ्नेत पारंगत आहेत

एके दिवशी सावकाशी स्वामीजी एक साधारणाची बसून माहोतरी बांधील होते तेव्हा त्यांच्याबरोबर याऊन नारायण दीक्षिताने त्यांना विचारले— 'सहजी विद्याध्ययन होऊ शकेल अशा काही मंत्र आहे का?

स्वामीजींनी बरीचपणे नारायण दीक्षिताच्या बोलण्यात खोल पाहिले व बोले घिटून म्हणाले— 'का नाही मुला, तरस्वतीचा अनुग्रह मिळविण्यासाठी एक मंत्र आहे "

'तरपय आपण मला त्या मंत्राचा उपदेश करावा" नारायण म्हणाला स्वामीजी तमित करून म्हणाले— 'ठीक परंतु बारीक पाहणें फार राजता उठून स्नान करून त्या यंत्राचा जप करावा जाईल असे बोला बघें केनेल तर तरस्वती इच्छा होऊन लगे विद्याचे दान तुम्हा पदरात पावेल

ते उतर ऐकून नारायण दीक्षित भावकून गेला आणि स्वामीजींचे वरण धरून म्हणाला— "स्वामीजी, मला यंत्रोपदेश नको, मी सामान्य पद्धतीने ज्ञानाचा कळकळ विचारून करील "

दुष्काळाचे तांडव नृत्य

महाराष्ट्राचा राजा विशालक्ष हा भयंकर संशयी वृत्तीचा राजा होता. त्याचा कमी कोणावरही विश्वास नव्हता. एखाद्या जिल्हाधिकार्याने त्याच्या जिल्ह्यातल्या कामासाठी सर्वां करिता मंजूरी मागितली तर राजाला धांका येई की त्या जिल्हाधिकार्याला त्यात स्वतःचा काही स्वार्थतर नाही? एका राज्यात त्या उज्वळ मंडळ नावाच्या भागात लागोपाठ दोन वर्षे पावसाच्या अभावी दुष्काळ पडला. परिस्थिती फारच बघीर होती.

त्या मंडळाधिकार्याचे नाव गरुडवर्मा असे होते. त्याने राजाकडे त्या मंडळातील बघीर स्थितीचे वर्णन लिहून पांचलक्ष रुपयांची मदत हवी असल्याचे निवेदन पाठविले.

विशालक्ष महाराजांनी निवेदन वाचले व चंद्रवर्मा याच्याकडे वळून श्मित करून

म्हणाला—“यात गरुडवर्माचा वाटा किती असावा असे तुम्हाला वाटते?”

राजाने विचारलेला प्रश्न ऐकून मध्याला फार वाईट वाटले कारण उज्वळ मंडळात पडलेल्या भयंकर दुष्काळाची माहिती मध्याला पूर्वीच मिळाली होती. त्या भागात राहणाऱ्या काही नातेवाईकांकडून मध्याला तेथील परिस्थितीची खगोली कल्पना होती.

चंद्रवर्मा त्याला जे माहीत होते ते निवेदन करण्याच्या विचारात होता. परंतु राजाने गरुडवर्मा वर जसा संशय केला तसा आपल्यावर ही करील या भीतीने चंद्रवर्मा म्हणाला—“महाराज गरुडवर्माच्या निवेदना विषयी मला काही माहीत नाही परंतु एवढे खरे की त्या मंडळात भयंकर दुष्काळ पडल्याच्या बातम्या राजधानीत पसरल्या आहेत.”

“तसे असेल तर, मंत्री आपण स्वतः जाऊन परिस्थितीचे अध्ययन करून आपले निवेदन घाले.” राजा विशालक्ष चंद्रवर्माला म्हणाला.

मंत्री चंद्रवर्मा दुसऱ्याच दिवशी उज्वळ मंडळाला निघाला तो मंडळाधिकारी गरुडवर्मा याला भेटला व दुष्काळाची परिस्थिती पहात असता त्याच्या बोटयांतून अंधूकपणे वृष्टी होत्या. खेत सोसाय पडलेली होती, व त्यात पडलेल्या बुटांच्या घेतांवर कुत्री व गिघाडांची मेजवानी चाललेली होती. बुकेचे कासाबीस झालेली प्रजा, अस्ति पंजर स्थितीत भटकत होती चंद्रवर्मा अंदाजाने किती प्रबल करणे आवश्यक होईल याचा विचार करून गरुडवर्माला म्हणाला—“तू महाराजांकडून पांच लक्ष रुपयांची मदत मागितली आहेस, ती काय पुरणार? कमीत कमी दहा लक्ष रुपये खर्च केलेस तरच या दुष्काळाने झालेल्या नुकसानाची थोडी फार भरपाई होईल.”

त्या प्रमाणे चंद्रवर्माने दुष्काळाच्या परिस्थितीचे वर्णन करून कमीत कमी दहा लक्ष रुपये तरी सहाय्यार्थ खर्च करावे लागतील असे राजाजवळ जाऊन निवेदन केले.

राजाने निवेदनातील दुष्काळाचे वर्णन वाचले व अल्पमात्रही विचलित व होता म्हणाला—“म्हणजे तो मंडळाधिकारी बराच मस्तक दिसतो आहे. म्हणावयाचा त्याने तुम्हांला सुद्धा आपल्या बाजूला घळवून घेतले तर!” असे म्हणत राजा थोडा हंसला.

मध्याला भयंकर राग आला, परंतु तो आवकून म्हणाला “महाराज, तेथील परिस्थिती किती भयंकर आहे, हे मी स्वतः पाहून आलो आहे. मंडळाधिकार्याने मागणी केलेली रक्कम कोणत्याही परिस्थितीत पुरी पडणार नाही. माझ्या मते, महाराजांनी स्वतः एकदा पाहणी करून का

येऊ नवे? आताच्या आसा आपण जाऊन पाहून यावे."

राजा दोन एक मिनिटे विचार केल्यावर म्हणाला—"ठीक, परंतु तुम्ही खुदा माझ्या बरोबर आले पाहिजे!"

दुसऱ्याच दिवशी विशालाक्ष राजा आपल्या भव्याबरोबर उज्वल मंडळाची पांढ्राणी करप्पासाठी निघाला. राजधानी सोडून काही अंतर चालून गेल्यावर राजाला हिरव्यागार शेताच्या बाजूला उघड्या जागेवर जनावरांची मंडी पडलेली दिसली. ती पाहून राजा खिन्न झाला.

राजाने मध्याला ती वाळवून विचारले—
"काय हो, आपल्या राजधानीच्या परिसरात राहणारे लोक साफसफाईच्या बाबतीत निष्काळजी दिसताहेत नाही तर मंजली जनावरे उघड्या मैदानात टाकून देणे किती मुसंडणाचे आहे? ह्या जनावरांची बिल्हे-वाट रीतसर ग्हायला हवी होती! ती केली गेलेली नाही ते का?"

"महाराज, सामान्यपणे मेसेलमा जनावरांना कोणी जाळीत नाही की पुकून टाकीत नाही. आपल्या गावातली कुत्री व जंगलात राहणारे कोल्हे लोंढगे उज्वल मंडळाकडे येऊ असावेत, असे मला वाटते!"

ते उत्तर ऐकून उज्वल मंडळात चालू असलेल्या हुककाळाच्या तांडव नृत्याची कल्पना राजाला झाली त्याचा कंठ दाटला व सारथ्याला रथ राजधानीकडे परत नेण्यास त्याने आज्ञा केली.

"महाराज, हे काय? आपण उज्वल मंडळाच्या पाहणीला जात आहो, नाही का?" प्रधानाने विचारले.

राजाने मध्याला त्याचे काहीच उत्तर दिले नाही परंतु राजवाड्यात रोजनांच त्याने उज्वल मंडळास सहाय्य मिठी म्हणून कीस लाख रुपये पाठविण्यास मंजुरी दिली आणि त्याच बरोबर इतर सहाय्यांचे सर्व मदत करण्यास व देखरेख करण्यास स्वतः मध्याला पाठविले.

शिष्टाचार

श्री कोकिला असे वाटे की ती एक चातल गायक आहे. एके दिवशी रस्त्यावरून आपल्या कुमारगुप्ताला अडवून त्याने एक गाने म्हणून हसविले. आणि विचारले "गाने गाने आपणाला कसे वाटते?"

"तुमचे तूक धूप सुंदर आहे" कुमारगुप्तने पटकन उत्तर दिले श्रीकांतने विचारले—
"मी माझ्या गाय्याबद्दल तुमचे मत विचारले तर तुम्ही माझ्या ताकाची प्रशंसा का करत आहात?"

"ह्या माझ्या कुटुंबाचा प्रघात आहे" कुमारगुप्त म्हणाला.

"गाण्याची जाग सोडू पाहण्यात नाकाची बर्बाद करणे ह्या कसला प्रघात आहे?"

श्रीकांत म्हणाला.

"सत्यता, कोणीही कोकिला शिवतीत आयचे मत विचारले आणि जर ती गोष्ट वगवेळी जायला आढळली नाही, त्याच्यामध्ये जी गोष्ट आयकते, त्याचगोष्टीबद्दल मत देणे याचाच शिष्टाचार म्हणते जाते ही गोष्ट माझ्या बाबोबांनी माझ्या बडिबाना व बडिलानी मला सांगितली आहे" कुमारगुप्त म्हणला.

जलदान

विश्व पर्वतात एक सेतकरी रहात असे त्याला गंगा नावाची एक चुकमी होती. ती अहानपणापासूनच बकन्या व मेंढरे चरायला येऊन घात असे. मेंढरे चरायला येत असल्याकारणाने ती खूप हिंस्र असे.

गंगाला एके दिवशी एक विचित्र रोपटे दिसले ते उचकपा मंदामात होते. मेंढरा बकन्यांच्या सोडी ते रोपटे केश्मिण नष्ट झाले असते तो विचार मनात येताच तिने रोपटे उपटून एका उंचवट्याच्या जागी दगडांचींठ्यांच्या जडवणीच्या जागी तिने ते लावले. ती इतरीक त्याला शेजारच्या तळ्याचे पाणी आणून घाली.

काही वर्षांनी ते रोपटे वाढून एका महाकुसाच्या रूपात बदलले, त्या झाडा-जाली चार लावली होती. त्या झाडांवर पक्ष्यांनी आपली घरंही बांधली. गंगा

आपली मेंढरे व बकन्या चरायला त्याच भागात येऊन येई आणि दुपारच्या वेळी त्या झाडाच्या लावलीत विभांती येई कडक उन्हाळ्यात जडवणास चरणारी सर्व जनावरे त्याच झाडाखाली बसून रवंच करीत विभांति घेत

त्या झाडाजवळच एक तलाव होता त्या तळ्याच्या चारीबाजूला अनेक जेबेगावे होती एकाही गावात पिण्याच्या पाण्याची एकही विहिरी नव्हती. अर्थातच सर्व गावकरी पिण्याच्या पाण्यासाठी त्या तलावावरच बसतबसत होते ऐन उन्हाळ्यातही त्या तलावात पाणी मिळे. उन्हाळ्याच्या दिवसात कधीकधी लोक तलावात कट्टे मगून त्यातल्या पाण्यावर उन्हाळा काढीत. तो तलाव कोरडा पडला की जलपासच्या पंक्तीखीत पुष्काळाचे सावट येई.

एके वर्षी पाऊसच पडला नाही म्हणून तलाव भरला नाही. शिवाय त्या वर्षी उन्हाळा कडक पडला, म्हणून तलाव कोरडा झाला हाचे सूत्रे वाळून गेली गवत हिरवळ कोठेही दिसनाझी आली पुरांना चरायला पागा उरली नाही पाण्यासाठी लोक गावे सोडून विचून वाळू लागले जनावरे पाणी न मिळाल्याने अंग टाकू लागली

एके दिवशी दुपारच्या सुमारास गंगा, तिने जावळल्या झाडाजवळ जाली तिला एका मोठ्ठीबटून चार काळजी वाटत होती, हे झाडही वाळून जाणार तर नाही? परंतु त्या झाडाला नवीन पालवी फुटलेली होती. लोक त्या झाडाच्या खंड सारकीत बसून विभांती घेत होते गंगाला चार सहानुभाव होती झाडाच्या लावलीत बसून, गावां का जगात आपले वास्तव्य चार दिवस नाही असा विचार करीत होती तिच्या चारला कोरडा पडली होती त्याच झाडाखाली खंडचा खास बॅग्याचे ठरवून ती तेथे भाजी होती. बुकनच सकावात एक मेंढरही पाणी नसल्याचे तिला दिसले होते. तलावाला थोडोठ्या चिरा पडल्या असल्याचे पण तिला दिसत

त्याच वेळी तिला जम सात्वासारके साजे झाडाच्या मुचावर तिला समुप्या-

कृतीसारखं काहीतरी दिसत च तो माणूस म्हणत होता-"गंगा, मू किन्हेक दिवस जत पाणी चालून बांधिलेस, त्याबद्दल मी तुला वाटेत तितके पाणी देतो. मू भाजं एक मुळ उपटून घ्या, तुला पाणी मिळेल. पाणी पिऊन सात्वावर ते मुळ पुन्हा त्याच जागी पुरूत ठेव परंतु लक्षात ठेव हे मृषित इतर कोणत्या कळवां कामा नये"

गंगेला स्वतःच्या कानांवर किवा दोळ्यां-वर विश्वास होईना. तिने उभी राहून चारीबाजूला नजर फिरविली. एका वेगळ-बळून वाळून एक मुळ एका जागी बसिलीत फिरले होते गंगेने ते मुळ आपले सर्व बळ

एकबटून उपटले. तत्क्षण त्या भुड्याच्या भोकावून एक कवान्यासारखी जलधारा उडू लागली. गंगेचे स्वतःची तहान भागवून पुन्हा ते भुळ त्याच जागी पुरून ठेवले.

तितक्यात एक वृद्ध माणूस तेथे आला. तहानेने त्याचा जीव कासाबोस झाला असल्याने बेशुद्ध झाला. गंगा भुळ उपटायला निघाली. त्या वेळी एक भावान तिला ऐकू आला—“गंगा तू भुळ उपटलेस तर तुझ्या जिह्वाला बोक्या आहे!”

ती धमकी ऐकून गंगा थोडी वेळीच बाबरली नाही तिने भुळ उपटले व म्हालाच्याला जलधारे पर्यंत पोचविणे म्हालाच्याने पोट भरून पाणी पिऊन घेतले. त्याच्या जिवात जीव आला. गंगेने मालेथेस भुळ पुन्हा त्याच्या जागी न ठेवता त्या वृद्ध माणसाला सांगितले—“जाबोबा, तुम्ही जाऊ तिथे लोकांचा सांगत जा की येथे भरपूर पाणी आहे! मी येवून कोठही जाऊ शकणार नाही.” म्हणतारा विष्णु गेला.

गंगा त्या जलधारेकडे पहात राहिली. ती कवान्यासारखी धारा बाहू लागली व पाणी जलाधारेच्यादिवेला भळले. गंगा झाडाकडे पाहून म्हणाली—“बुधदेवते! मी तुझ्या भागे विकड हे कार्य केले. सहलावची लोकांचा जीव वाचून माझा जीव जाणार असेल तर मी मानवाने जीव घायला तयार आहे. माझ्या प्राण्यांचे भाता तुझ्या चरकी अर्पण!”

त्या पाठोपाठ झाडाच्या बुचावर पुन्हा तो वेहूरा प्रगट झाला—मी भवत तुम्ही परीक्षा घेण्यासाठीच ती धमकी दिली होती. तुझ्यासारख्या गुणी मुलीचा जीव मी कसा बईत? तू मला कधी काळी पाणी दिले होतेस, त्या जलदागाबद्दल मी हा तलाव भरून घेऊन उपकाराची फेड भरण्याचा प्रयत्न करीन’ असे म्हणत तो वेहूरा अदृश्य झाला.

थोड्या वेळाने तलाव भरला व जवळपासच्या लोडे गावावर आलेले दुष्काळाचे आविष्ट टडले.

विष्णु पुराण

सत्यव्रत म्हणाला ते ऐकून मासा सप्त-
द्राव्या भूमोमय गेला आणि एका
मोठ्या डोंगरासारखा वाढत वाढत त्याने
सर्व महासागर व्यापत केला व म्हणाला—
“सत्यव्रता! पाहिलेस तू म्हणालास ते
भूमोम धरले पाहतात आहेस ना! आणखी
काम बांधूच आहे, असा जाणवतो वाढत
वाढत काय होतो, नकाळे!”

तेव्हा सत्यव्रत हात जोडून नमस्कार
करीत म्हणाला—“अस रूपास असल्या हे
नारायणा! मी रक्षण कर म्हणतांच
आस्पास आणि माझ्या रक्षणार्थ मत्स्यावतार
धारण केलास तुम्ही अपाध लीला कळण्या
इतका मी काठ आहे रे?” अशाच तऱ्हेने
अनेक प्रकारे नारायणाचा स्तुतिपाठ केला

तेव्हा मत्स्यावतार धारण केलेला विष्णु
म्हणाला—“अरे राजा! सात विवसात
कल्पांत होणार आहे व सर्व जग जलमय
होईल ज्ञान, औषधी वनस्पती व जीव नष्ट
होता कामा नयेत. पुढे येणाऱ्या कल्पात
ही सर्व वस्तूंक हर कसे जालेले? म्हणून
या सर्ववि रक्षण माझे पाहिले तुझ्यासाठी
एक मीठी तोंका, धनाघकारत जसा दिवा,
तशी येत आहे. तीत सप्तर्षी असतील ती
ज्योती त्याचोच समज!”

“औषधी वनस्पती बियाणाच्या राशी
वगैरे तू आपल्या बरोबर नोकेस भर!
माझ्या नाकावरच्या शिगाने मी तुम्ही
नावेत असाल ती नाव वूड नये व तिचे
रक्षण व्हावे यासाठी सर्व प्रयत्न करीन

म्हणून मी असर अवतार धारण केला आहे ब्रह्मदेव नावा होई पर्यंत नाव झुक लावल्या विलेने सर्वगत नाव राहीन येणाऱ्या कल्पात तु वैवस्वत या नावे मनु होशील।" असा नारायणाने आदेश दिला.

सत्यव्रताने विष्णूला गुडने टेकून नम्रपणे नमस्कार केला.

मत्स्यावतार आपल्या चारही कल्ल्यांनी पोहीत आणि छोटटी पाण्यावर आपटोत येणाने लाटांना कापीत खोल निघून गेला ब्रह्मदेव जाड झोपेत होता. सर्वत्र अंधकार पसरला व जग काळोखात बुडाले.

हयग्रीव नावाचा सोमकासुर तलावत पाताळ लोकांतून समुद्राच्या पातळीवर

नेऊन बटवाभळासारखा ब्रह्मदेवाचे निवास-स्थान जो सत्यलोक तेथे उडत गेला.

ब्रह्मदेव झोपेतून जाग्या येत असता चारही मुखांतून अनेकमे पांढरा धुंध, लाक, गिवळा व निळा या रंगाचे प्रकाश रंगे पारही नेद बाहेर येऊन बाजूला पडले. हमघीवाने ते वेद चोरले आणि समुद्राच्या तळाकडून खडकात नेऊन लपवून ठेवले.

हयग्रीवासुर देवांना व विष्णूंना चार धनुं होता. बंद नसतील तर ब्रह्मदेवाला सुष्टी करता येणार नाही कल्पकल्पात, चांगले काही उजळत काही काढवे हे विष्णूचे कार्य परंतु ते नष्ट करणे हाच हयग्रीवा-सुराचा मुख्य धंदवा होता.

प्रलयकालात समुद्रात पृथ्वी बुडली समोर दृष्टी ठेवून जात असलेल्या सत्य-व्रताला अचानक दूर लहानशा नक्षत्रा-सारखी दिसून येऊन तोच होत गेली व जवळ येत असलेली एक ज्योति दिसली. तोच सप्तर्षींच्या कंतीने लक्षाकड दिसणारी नाव होती अनेक वीषघीवनस्पती, मालाप्रकारची वियाणी त्या नावेत घालून सत्यव्रत नारा-यणाचे स्तोत्रगान करीत त्या नावेत बसला व पुढे जाऊ लागला. मत्स्यावताराच्या नाकावर जसे एक धिग होते, नक्षत्रासारख ते धिग जमकत होते त्या धिगाच्या टोकाला गुंबाळी करून धरून एक मोठा

नाव एकाद्या दोरकडासारखा बांबलला होत व नावेला धरून आपली फटा विस्फारित करून प्रलय काळातील तुफा-नाला फावून टाकीत जमकाही दिसेना मिळीत होता मत्स्यावतार आपल्या कल्पांनी साटाशी चोरफाड करीत धनु-डांना कापीत ती नाव सुरक्षितपणे नेऊन चालला होता ध्रुवनक्षत्राला बसल्यास्थान मानून नाव एकाद्या फुलासारखी तरगत गुंड जात होती.

समुद्राच्या तळाकडून लपवून ठेवलेल्या बैलावर पाहारा ठेवीत सोमकासुर समुद्रातच बिरट्या घालीत होता चारही वेद लहान बालककल्प धारण करून लहान बर्भकासारखे मोठ्याने रडत होते मत्स्यावतार धारण केलेला विष्णू वैशाखाशेषकाडीत झिडत होता.

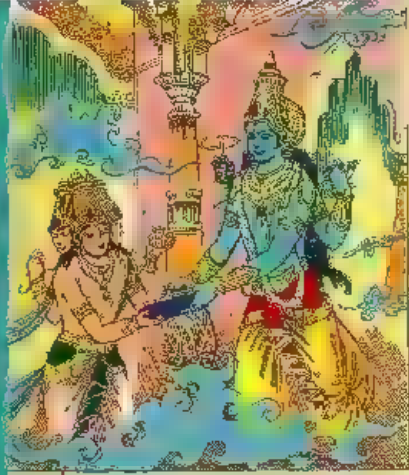
एका विशाल माशाला पाहून सोमकासुर जावरला होता तरी बळीचे धेवं दाखवून आपली काटरी दगडी गदा घंजन त्या माशाला लोंढ घालला आला.

तेन्ही विष्णू कबरे पर्यंत माशाच्या कपातच राहून बरीच माग चतुर्मुख रंगे प्रगट झाला. त्या मत्स्य भुसुंभे व सोमका-सुराचे घनघोर मुंड झाले.

सोमकासुराने समुद्राच्या तळाकडून पळ काढल्याच्या विचार केला निघून आपले सुदर्शन चक्र टाकून सोमकासुराचा वध

केला. त्याचे सर्वांग तुकडे तुकडे होऊन पडले. विष्णूने लहान शिष्टरूपात असलेले वेद उचलून घेतले व दोघां दोघांना दोन्ही आंगावर उचलून घेतले व पाण्याबाहेर आला. तीं मुळ विष्णूच्या छाती वरचे श्रीवत्स चिह्न व गळ्यातील हारतला कोपुत्रमणी आपल्या विमुक्त्या हातांनी धरून लेंजू लागली व मोठमोठ्याने मोर-डून बालकीचा कडक जागली ती चारही मुळे अनुक्रम पांढरी धुंध, लाक, पीत व नील कांतीची होती विष्णूच्या वरलेल्या दोन्ही हातांत संवत्सर शोभायमान होती. विष्णूला मत्स्यावतार कृपात पाहून पृथ्वी व सत्यव्रत आनकातिरेकाने वेदभान

विसरून दोन्हीहात ओढून स्तोत्रपाठ करू लागले. प्रलय काळातला समुद्र त्रात झाला, नौका आपला सम्यस्याने मऊन पोचली. ब्रह्मदेवाची रात्र संपत आली व दिवस उजाडू लागला त्याची झोपेची वेळ संपत आली. प्रकाश झोत विस्तीर्ण आकाशात पसरू लागला. नवीन कल्पासमाप्तीची चिन्हे दिसू लागली. सरस्वती प्रथम जागी झाली. तिने वीणच्या तारा जुळविल्या व भूपाली रागिणीचे स्वर छडू लागली. ब्रह्मदेव जागा झाला व त्याला चारही डोक्यात काही तरी गडबड, कसली तरी उणीव असल्याचा भास झाला. जास्त खोल विचार करून पाहिल्या तर त्याला त्यात वेद नसल्याचे

आढळलं. वेद नाहीत. झालले कळल्या बरोबर ब्रह्मदेव सर्वस्व खालवून बसल्या सारखा चिंतामन झाला असता विष्णूने मत्स्यावतारात प्रगट होऊन त्याला चारही वेद आणून दिले.

ब्रह्मदेव विष्णूला मत्स्यरूपात पाहून डोळ्यांचे पारणे फिटल्यासारखा जाणवित झाला व हात ओढून विष्णूची स्तुती करू लागला म्हणाला—“हे नारायण! तुझ्या वर मत्स्यावताराचे कोणी व्यास केल्यास त्याच्यावर कल्पातातून सुटका मिळाल्यासारखा ब्रह्मानंद होईल व त्याचा अज्ञानाकार दूर होईल.

ग्यासाठी विष्णूने मत्स्यावतार घारण केला होता. ते कार्य पूर्ण झाले. विष्णू अंतर्धान पावला आणि वैकुण्ठलोकास निघाला. ब्रह्मदेवाने वेद ग्रहण केले आणि तृप्ती भुरू केली. नवीन कल्पात वैवस्वत नाम जन्मलेला सूर्यपुत्र सत्यवत याने नवीन मनु प्रारंभ केला व तो वैवस्वत मनु या नावाने तो प्रसिद्ध झाला.

सत्यर्षी आकाशात स्वर्ग्यानी पोचले आणि उत्तर ध्रुवाला सृष्टीकथा प्रसाध प्रदक्षिणा घालू लागले. असे सुत म्हणूमी सांगितले तेव्हा मुनी म्हणाले—“सुत मुनिवर्षा! आम्हाला ध्रुव चरित्र ऐकण्याची इच्छा आहे!”

सुत म्हणूमी ध्रुवाची कथा सांगू लागले : या विश्वात सर्वोच्च स्वान कोणते असेल तर ते ध्रुवमंडळ होय. तेच स्वान विश्वस्वरूप जो विष्णू त्याचे शीर्ष स्वान.

ते अति उत्कृत असे पद ध्रुवाने प्राप्त केले होते. ध्रुव हा उत्तानपाद राजाचा मुलगा होता. ध्रुवाच्या बाईचे नाव सुनीती होते ती उत्तानपाद राजाची पोरनी राणी. राजाच्या दुसऱ्या राणीचे नाव सुखी होती. सुखी ही राजाची आवडी राणी होती.

एकदा उत्तानपाद राजा सुखीसह बोलत बसला असता सुखीचा मुलगा उत्तम राजाच्या मांडीवर बसला होता. राजा त्याच्याशी लाहीकपणे बोलत होता. त्याच वेळी ध्रुव तेथे आला व तो ही राजाच्या मांडीवर बसल्याच्या हेतून जवळ येऊन राजाकड पाहू लागला. सुखी तेथेच होती. राजा तिच्याकडे पाहून घोबसा झाला व ध्रुवाला व पाहिल्याचे सोंग करून गप्प राहिल्या. आकट्या भावाला बापाने मांडीवर घेतले तसे आपल्यालाही घईल अशी आशा करून बसलेल्या ध्रुवाच्या डोळ्यात निराश झाल्यामुळे पाणी आले. त्याच्या गालावर अश्रु विडू सोयी सारखे ओळखू लागले. ते पाहून सुखी खदखदा हसली व म्हणाली—“त्या अभागिनाच्या पोटी जन्मलास ना रे! तू किती तणवचर्मा केलीस

तरी तुला भाव्या मुलाच्या बरोबरीन बापाच्या मांडीवर बसायला मिळायचे नाही! माझ्या पोटी जन्माला यायला तुवे समजले. तू नारायणाचा स्तोत्रपाठ करतोस ना! तू तणवचर्मा करून नारायण तुला ते ते शाय्य वेतो का विचारून पहा!” या शब्दात तिने ध्रुवाची हेळणा केली.

त्याला फार दुःख झाले व मयकर रागाही आला. कोरट्याने घावव घाईला धडपून काढावे असे त्याला वाटले. सलवार घेऊन जमी विरून काढायचा विचार त्याच्या मनात आला. तेवढ्यात सुखी म्हणाली— बाळा, तू नारायणावर विद्वत्तास ठेव आणि तणवचर्मा कर ना रे! तू सुखीचा उपवेश माझे ध्रुवाला

वाटले. इतना बोर उपदेश ऐकून ही न समजणारा उत्तम पुढेवी भोळाच पाहिजे, असे ही ध्रुवाला वाटले. उत्तानपाद राजा किक-सौम्य विमूढ होऊन आकाशाकडे पाहू लागला.

ध्रुवाने गुरुची तोंडी तो गुरुपदेश मिळाला असे समजून गुरुचीला गुरु भक्तीने नमस्कार केला व तेथून निघून गेला. ध्रुवाने केले त्याचा गुरुचीला काहीच बोध झाला नाही. ती थकक होऊन म्हणाली—“मुलगा वाहणा विसतो, चार शिष्या दिल्या तरी नमस्कार करून गेला. नमस्कार करणार नाही तर काय करणार? माझ्या समोर उलटण्याची त्याची छातीच काय, त्याच्या आईची खरी छाती होईल का?” असा विचार करून मनातल्या

मनात खूप झाली. मुलाच्या डोळ्यांना पाणी आलेले पाहून व दासीच्या तोंडी घडलेले वृत्त ऐकून सुनीतीला आपार दुःख झाले. तरी स्वतःला सावरून ती म्हणाली—“होयरे, बाळा! दासीहून असलेल्या माझ्या पोटी तु कशाला जन्मलास? तुझ्या सावत्र आईने सांगितले ते खरे आहे, तुला त्या नारायणा-शिवाय दुसरा आधार नाही.”

ते ऐकून ध्रुव वेंचाने उठला व म्हणाला—“आई, मी तपश्चर्या करायला जातो.”

“काय, तू तपश्चर्या करणार? मुलीच्या पोटी जन्म मिळाला म्हणून तपश्चर्या कर!” म्हणाली.

“आई, बाब, पुढ्यां ते खव खवाळ नकोस! मी तुझा मुलगा आहे. बाणखी कोणाच्या पोटी जन्माला येण्याची मला गरजच नाही. तसा विचार करजे म्हणजे आत्महत्या खारजे पडकण होय. जगाच्या तोंडून ध्रुवाची आई किती भाग्यवाळिनी होती असे सुगनुयुगे म्हणविण्यालायक मी नारायणाचे स्मरण करून तपश्चर्या करतो!” असे सांगून ध्रुव आईचा निरोप घेऊन तेथून निघाला. त्याला वाटेत नारद महर्षी धेटले. म्हणाले—“बरे ध्रुवकुमार का? खेळायला निघालास वाटत?”

“मुने, मी तपश्चर्या करायला जात आहे.” ध्रुव उत्तरला.

“तपश्चर्या म्हणजे एक खेळ आहे, म्हणावयाचे! घरी जाऊन चांगला खेळ!” नारदमुनी म्हणाले.

“खेळ नव्हे, खरोखरच तपश्चर्या करावयाला निघालो आहे, मुनिवर्मा!” ध्रुव म्हणाला.

“अस्स! तरयण कळलं! परंतु तपश्चर्या कशासाठी रे ध्रुवा! माझा बरोबर चल. तुझा बाप तुला मांडीवर कां घेत नाही, मी पाहातो!” नारद म्हणाला.

“मला कोणाच्या कृपेची गरज नाही; स्वामी! सर्वात खोर असतो नारायण त्याचा अनुग्रह मला हवा आहे! म्हणून तपश्चर्या करण्यासाठी जंगलात जात आहे! ध्रुव म्हणाला.

“तपश्चर्या म्हणजे सत्ता नव्हेत बाळा! जंगलात वाघसिंह वगैरे क्रूर हिल्ले पशू असतात. ऊन, पाऊस व वारा सर्व सहन करावे लागतात. तू माझ एक व घरी परत चल!” नारदाने अनेक प्रकारे ध्रुवाला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला. नारद म्हणाला ते ऐकून ध्रुव म्हणाला—

“मी अक्रिय आहे! परामव मला कधी सहन होणार नाही. त्या पेक्षा अरण्य पत्करले. मला शिबीभांगू बाई करण्यासाठी आलात का मुनींद्रा!”

“बावा ध्रुवा! तुझ्या मनाची किती तयारी आहे, हे पाहण्यासाठी मी सधं म्हटले. नाझी खुडा एककाळी एखाद्या अनाथ असहाय्य मुलासारखी स्थिती हाळी होती. मला अनेक प्रकारे अपमान सहन करावा लागला होता. मला कित्येक संकटांना तोंड द्यावे लागले होते, तरी जंगलात जाऊन मी तपश्चर्या केली होती! तू मधुवनात जा व तेथे “ओम् नमो नारायण” असा जप करीत तपश्चर्या कर. मी तुला माझीच दिशे देतो. तुझा निश्चय कृतार्थ होवो!” असे म्हणत ‘नारायण!’ नारद म्हणाला. “आज्ञा तऱ्हेने सूत महर्षींनी कथा सांगितल्यावर सर्व मुनी म्हणाले—“मुनिवर्मा! नारदाचा संकटांना कां तोंड द्यावे लागले? नारदाचा वृत्तांत ऐकण्याची फार इच्छा आहे!”

हसन आणि त्याची पत्नी गरीबीने बैतागून पोट भरण्यासाठी बंगबाद शहरी आली. दिवस भर कामाच्या शोधात शहरीतील गल्ली-बोळांतून त्यांचे वण-वण फिरणे एका भल्या गृहस्थाने पाहिले त्याने एके दिवशी हसनला बोलावून विचारले, “बरदोज तुम्ही जसे वण-वण करीत का फिरतां होत?”

“हुजूर! कुठे मोल-मजुरीचे कांही काम मिळाले तर पहावे या आशेने फिरत आहोय,” हसन म्हणाला.

“अरे! मग कांही धंदा कां करीत नाहीस?” त्या गृहस्थाने खुचविले.

“काय करू? मला कोणताही धंदा येत नाही,” हसन म्हणाला.

“तर बग, कुन्हाड घेऊन अमीन कचेरी जवळ गेलास तर कांही लाकुड-फाटा सोडण्याचे काम मिळेल व, तेवढेच

नार पैसे मिळतील,” ती गृहस्थ म्हणाला. हुसना विवशी हसन कुन्हाड घेऊन अमीन कचेरी पाशी गेला. तिथे त्याला लाकुड कोडण्याचे काम मिळाले आशा प्रकारे चार पैसे मिळू लागले. त्याची व, त्याच्या बायकोची गुजराण होऊ लागली. एके दिवशी हसनची बायको त्याला म्हणाली, “अहो, मी हनाम करून घावे म्हणते कांही पैसे आहेत का, घा बरं!”

हसनने तिला पैसे दिले. ती स्नान-साठी हुमाम खान्याला गेली. तिथे बघी-बघी मंडळी स्नानासाठी जमलेली होती. त्यावेळी तिला आपल्या गरीबीपेक्षा मेलेले अरे, अडे वाटले. इतक्यांत, जरे ती पहा राज-ज्योतिष्याची पत्नी! “असे कांही-जणांचे कुजबुजणे ऐकून तिनेसुद्धा मान उंचाऊन, वळून बघितले, राज-ज्योतिष्याची पत्नी ऐदीत हुमामखान्याकडे येत होती.

अखस्तालातून गोन्दी

तिचे वैभव बघून हिला आपल्या दारिद्र्याची लाज वाटली व छे।" हे काय जगणे? राज-ज्योतिष्याची बायको म्हणून जगणेच खरे! असेर विचार करितच हसनच्या बायकोने स्नान वाटोपले. घरी येताच ती नवऱ्याला म्हणाली, "बही! ऐकलं का? एक तर तुम्ही आसांच्या आतां राज-ज्योतिषी व्हा. बाहेरि तर मला खोडून जा, काय ते लवकर ठरवा."

हसन चाबलून म्हणाला "अग! मला लिहतां-वाचतांच येत नाही मी काय राज-ज्योतिषी होणार कपाळ!"

"ते सर्व मला सांगू नका, राज-ज्योतिषी आल्याशिवाय मला तुमचे तोंड दाखवू

नका." असे तिने निखून सांगितले. गर्ततर मसल्यामुळे हसनने कांही कायद, दळत-टांक घेगे सरंजाम बरोबर घेतला व सार्वजनिक स्नानगृहा समोर चार-पैषांना दिसेल जसा वेताने कुंडल्या मांडीत बसला.

घोड्या वेळाने स्वतः खलीफाची स्वारी बघा. हुमान साठी आली. खलीफा कडून कांही खेरात मिळेल या आशेने फकीर वगैरेचा घोड्या त्याच्या ओवती होता. खलीफाचे लक्ष वेधून घेण्यासाठी हसन मोठ्याने म्हणाला, "खाविदांनी भिन्नबानो करून एकडे पायधूळ बाजाली."

खलीफाची सर्जी झाली वन् तो स्नान गृहा कडून, दाराबाहेर बसलेल्या या ज्योतिष्याकडे बघला. त्याच क्षणी स्नान गृहा वरचे छप्पर अचानक कोसळून पडले, सवौला त्या ज्योतिष्या व्हल आदर वाटून, ते "थोडा उशीर झाला असता तर आज खलीफाचा भ्रम गेला असता, हा ज्योतिषी बराच जाणकार दिसतोय, खलीफा वरील केवढे गंवांतर झळले." अशी त्याची तारीफ करू लागले तिथे आलेल्यांनी स्वतः अवळच्या मूखवान वस्तु हसनला बेट म्हणून दिला-खलीफा व्हल तर सांगणे नकोय.

शेट मिळालेल्या सर्व वस्तु घेऊन हसन घरी गेला व म्हणाला, "अग! बघितले

का? मासा आदर करून लोकांनी मला केवत्तया देणग्या दिल्या आहेत."

त्याच्या बायकोने आंतूनच म्हटले, "हव्यात कुणाला तुमच्या देणग्या? तुम्ही राज-ज्योतिषी झालांत का, ते आधी सांगा!" मान खाली घालून पडेल स्वरांत हसन, "बजून नाही" असे म्हणाला.

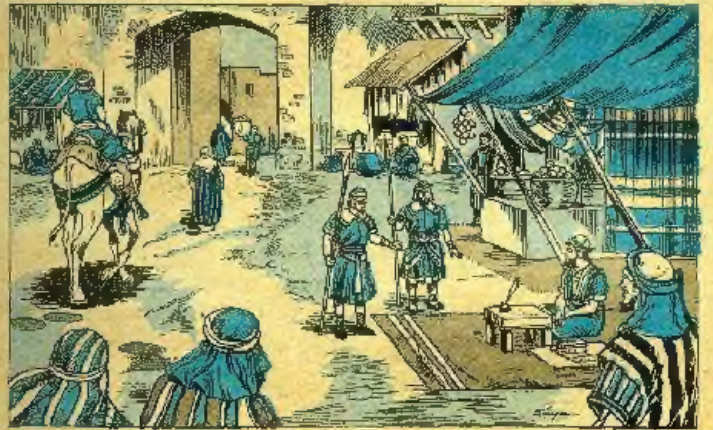
"तर भग मला तुमचे तोंड दाखवू नका" असे त्याची पत्नी म्हणाली हसन परत निघाला व त्याने त्या सार्वजनिक हुमानखान्यापुढे जाण्यात तळ ठोकला.

तुमच्या दिवशी खलीफाची रत्न-जडित अंगठी हरविली खूप शोध करून सुद्धा मिळाली नाही. अचानक कुणीतरी म्हणाले, "हबामखान्या वळ बसणाऱ्या

ज्योतिष्यालाच अंगठी व्हल विचारवे. तो चांगला जाणकार आहे, स्वतः खलीफाचा भ्रम त्याने वाचवलाय, ही चोरी तोच पकडू शकेल" भग काय उशीर? खलीफाने लगेच त्या ज्योतिष्याला बोलावून जाणले व आपली रत्नजडित अंगठीचा शोध लावण्यास सांगितले.

काय उत्तर द्यावे हे न सुचून हसनने थोडा अवधी मागितला, "दोन दिवसाचा अवधी घे, लागलाच तर", खलीफा म्हणाला,

हसन मनांत म्हणाला, "या अवधीत बगदाद सोडून पळून जावे" पण त्याला एका सहालांत ठेवण्यांत आले. तेथेच त्याच्या राहण्या-खाण्याची व्यवस्था करण्यांत आली.

हसनला काय करावे? हे झट्टेनासे होऊन तो त्याच्या खोलीतल्या छिडकीतून बाहेरच्या नवीनवाकडे टक लावून बसू लागला. त्या बागेत काही बदल फिरेत असत. त्यात एक संगडे बंदक होते, ते जाजारी असल्या श्रमाचे दिसत होते. त्या बंदकास बघून हसन मनाची म्हणू लागला, "हे निचारे माझ्या सारखेच कमनधीची आहे!" दोन दिवस त्या बंदकाकडे पाहण्यात गेले. दिसण्या दिवसी महालाचा दरवाजा उमडला. हसनला खलीफा कडे नेण्यात आले.

"माझ्या अंगठीचा ठाव-ठिकाणा काही लागला का?" खलीफाने विचारले.

"या दोन दिवसांत एका संगड्या बंदकाशिवाय मी काहीच पाहू शकलो नाही", हसन कसे-बसे म्हणाला.

"संगडे बंदक" हे शब्द त्याच्या तोंडून निघण्याचा अवकाश, की काही शिपावांनी उद्यानांत फिरणाऱ्या संगड्या बंदकास घेऊन आणले. त्या बंदकाचे पोटा बिरतांच त्यातून खलीफाची रत्न-जडित अंगठी बाहेर पडली.

एका दासीने ती अंगठी चोरली होती, पण कुठेही लपवता येणे शक्य नव्हते, म्हणून तिने ती अंगठी एका नवकासगिळून घुणे साठी त्या बंदकाचा पाय ओडला होता.

खलीफाने हसनची योग्यता पाहून त्याचा आदर-सत्कार केला व बहुमोल नजर्याचे दिने. त्या सर्व भेट-वस्तु घेऊन हसन घरी आला व बायकोला म्हणाला, "जव जव तर, मी किती बहुमोल नजर्याने मिळविले आहेत,"

"मला बहुमान व नजर्याची गोष्ट सांगू नका. राज-ज्योतिषी झालात की नाही ते सांगा," बायको म्हणाली.

जवाबदाऱ्या तोंडाने, "अजून नाही" असे हसन उत्तरला.

"तर मग मला तुमचे तोंड बायबू नका," हसनची बायको म्हणाली.

हसनला जीवनाचा वेतान आला. त्या खूपच कोमटले; अंगड्या बंदकाशिवाय मर्यात त्याने ठरविले की, सरळ खलीफा काही एक बघितले नाही म्हणाला. कडे जाऊन विचारले. व तो बाहेर पडला. तो राजमहालावर गेला तेव्हा खलीफा अंगठी बाहेर पडली. पण हुजूर, कितीही चतुर असला तरी ससा शिकार्याच्या जाळ्यांत अचकपारच!"

हसन नसपण खलीफास म्हणाला, "बाबिदांनी एका गोष्टीची विनंती करण्या साठी आली आहे. आपला दरबारी ज्योतिषी म्हणून राहण्याची माग्री इच्छा आहे."

त्याच वेळी एक सेवक एका घेलीत काही तरी घेऊन येत असल्याचे दृक्कनच खलीफांनी पाहिले व ते म्हणाले, "तो माणूस घेलीत काय घेऊन येतोय हे सांगाय तर आतांच माझे दरबारी ज्योतिषी म्हणून तुमची नेमणूक करेन."

हसनचे हृदय बंद पडण्याची वेळ आली, "हुजूरानी क्षमा करावी, मी आपल्याला इमामखान्यातून बाहेर येण्याची विनंती बायकोच्या आनंदास पारावार उरला केला होती त्याच वेळी इमामखान्याचे जाहीर केले.

हसनची पोळी पिकली त्याने घरी येऊन ही बातमी सांगताच त्याच्या बायकोच्या आनंदास पारावार उरला केला होती.

